

ПРОСПЕР МЕРИМЕ

БЛАЖИТНА КІМНАТА ТА ІНШІ ОПОВІДАННЯ

Переклав із французької мови
ВАСИЛЬ СОФРОНІВ

ЛЬВІВ — 1932.

БЛАКИТНА КІМНАТА

ПРОСПЕР МЕРИМЕ

Блакитна Кімната ТА ІНШІ ОПОВІДАННЯ

Переклав із французької мови
ВАСИЛЬ СОФРОНІВ.

ЛЬВІВ — 1932.

Накладом Видавничої Спілки „Діло“.

З друкарні Видавничої Спілки „Діло“, Львів, Ринок ч. 10

БЛАКИТНА КІМНАТА

По вестібулю залізничного двірця нервово проходжувався молодий чоловік. Він мав на носі окуляри з темними шклами і хоч не мав нежиту, весь час держав коло носа хустинку. У лівій руці тримав малу чорну торбинку, де, як я пізніше довідався, був схований шовковий домашній халат і турецькі пантальони.

Що хвилини він підходив до входових дверей, визирав на вулицю, потім витягав свій годинник і порівнював із залізничним. Поїзд відходив аж за годину; але є люди, які завжди бояться спізнатися. Цей поїзд не був із тих, яким їздять люди, що спішаться: мало мав вагонів першої кляси. І година не була та, в якій урядовці, скінчivши заняття, виїздять на обід до своїх підміських мешкань. Коли подорожні почали показуватися, то кожний парижанин міг був пізнати з їх вигляду і рухів, що це селюхи або дрібні купці з передмістя. А проте за кожним разом, як якийсь подорожній входив на двірець і як перед брамою затримувався якийсь повіз, серце молодця у темних окулярах надувалося як баллон, його коліна тремтіли, торбина мало не випадала йому з рук, а окуляри малощо не злі-

тали з носа, хоча, що правда, вони й так тримались на ньому криво.

Що вже й казати, коли нарешті, після довгого очікування, зявилася бічними дверми, власне тими, яких він зовсім не брав на увагу. Жінка, одягнена в чорному, з темним серпанком на обличчі і з торбинкою з брунатного сапяну в руці. У тій торбинці, як я пізніше відкрив, була чудова піжама і блакитні сатинові кашці. Жінка і молодець наблизилися до себе, оглядаючися праворуч і ліворуч, при чому ні разу не дивилися перед себе. Зійшлися, подали собі руки і застигли так на кілька хвилин без слова, тремтючи, схвильовані, захоплені одним із тих головокружних зворушень, за яке я дав би сто літ життя фільософа.

А коли знайшли силу говорити:

— Левку — промовила молода жінка (я забув сказати, що вона була молода і гарна) — Левку, яке щастя! Ніколи не булав я тебе пізнала під тими темними шклами.

— Яке щастя! — сказав Левко. — Ніколи не був би я пізнав тебе під цим чорним серпанком.

— Яке щастя! — повторила вона. — Скоро всідаймо до поїзду; якби так поїзд відійшов без нас!... (І вона сильно притиснула його рамя). Ніхто нічого не підозріває. Я йду в цій хвилині з Клярою і її чоловіком до їх підміської віллі. Маю вернутись завтра... Вже година — додала вона сміючись і схиляючи голову — як вона від-

Іхала, а завтра... провівши цей вечір з нею... (Вона знову стиснула йому рамя) завтра вранці вона відправадить і залишить мене на станції, де я стріну Урсуліну, яку я наперед вислава до моєї тітки... О! я все передбачила! Берім білети... Неможливо, щоби нас відкрили! Ах! А коли нас у заїзді запитають, як ми називаємося? Я вже забула...

— Панство Дірі.

— О! ні, не Дірі. У нашій пенсії був швець, який так називався.

— Може Дімон?..

— Домон.

— Це на всякий випадок; але ніхто нас не буде питати.

Ударив дзвінок, двері ждальні отворилися і молода пані, все ще сильно завуальована, сіла зі своїм молодим товаришем до вагону. Дзвінок ударив вдруге; двері їх переділу зачинилися.

— Ми самі! — кликнули з утіхи.

Але майже в тій самій хвилині ввійшов до переділу якийсь панок, так — п'ятьдесятілітній, одягнений у чорне, з непривітним і знудженим виглядом, та заняв місце в куті. Машина засвистала і поїзд рушив. Двоє молодих людей відсунулися яко мога далі від свого невигідного сусіда і почали потихо розмовляти — з обережності по англійськи.

— Прощу вас, пане — обізвався нараз сусід у тій самій мові, тільки з багато чистішим британським акцентом — коли маєте говорити собі

секрети, то ліпше не говоріть їх по англійськи при мені. Я англієць. Дуже мені прикро, що вас собою вяжу, але у другім переділі сидів якийсь панок сам один, а я принципіально не подорожую з ніким сам-на-сам... Тамтой виглядав на жида. А це могло би його спокусити. — Він показав на свою подорожню торбу, яку кинув був перед себе на подушку.

— Врешті, як я не засну, то буду читати.

Дійсно, він лъяльно попробував заснути. Відчинив свою торбу, витягнув вигідний чіпець, вбрав його на голову і на кілька хвилин заплющив очі; потім із нетерпеливим рухом отворив їх, вишукав у торбі окуляри, потім якусь гречку книжку і вкінці почав читати з великою увагою. Щоби виняти книжку з торби, мусів перекинути богато безладно поскидуваних там предметів. Між іншими витягнув із самого дна, торби досить велику пачку англійських банкнотів, поклав напроти себе на лавці і заки вложив назад до торби, вказав на неї молодому чоловікові, питуючи, чи зможе виміняти ці банкноти у місті Н.

— Імовірно. Це-ж на шляху до Англії.

Н. було саме місцем, куди прямувала молода пара. Є в Н. один малій, досить чистий готель, до якого ніхто ніколи не заїздить, хіба в суботу вечером. Кажуть, що кімнати добре. Господар і обслуга не так уже віддалені від Парижа, щоби мати провінціяльні хиби. Молодець, якого я називав уже Левком, був уже раз там, недавно, тоді

ще без тімних окулярів, щоби оглянути цей готель. По звіті зложенім з цих оглядин його приятелька видно набрала охоти туди поїхати.

Зрештою, цього дня вона находилася в такому настрою, що навіть вязничні мури видались їй роскішними, колиб її замкнули в них разом з Левком.

Тимчасом поїзд мчав далі; англієць читав свою грецьку книжку, не відвертаючи голови в сторону своїх товаришів подорожі, які розмовляли зі собою так тихенько, що лише самі коханці могли себе чути. Я, здається, не зроблю несподіванки моїм читачам, коли скажу їм, що це була пара закоханих у повнім значенні того слова, і одиноке, що було тут жалюгідним це те, що вони не були подружені. і що були причини, які стояли на перешкоді тому, щоби вони побралися.

Поїзд затримався в Н. Англієць висів перший. Тоді, як Левко помогав своїй приятельці злізти зі східців вагону так, щоби не показала своїх ніжок, якийсь чоловік вийшов на перон із сусіднього переділу. Був блідий, навіть живтий, з глибоко запалими і налитими кровю очима, розкуювальною бородою, знак, по якім здебільша пізнати кримінальні типи. Його одяг був чистий, але витертий до нитки. Нагортка, колись чорна, тепер на плечах і ліктях сіра, була застіблена аж під шию, мабуть на те, щоби закрити ще більше знищенну блузу. Він підійшов до англійця і промовив до нього дуже смирним голосом по англійськи:

— Вуйку!...

— Залиши мене, лайдаку! — закричав англієць, якого сиві очі блиснули гнівом, і він зробив крок, щоби вийти зі стації.

— Не доводіть мене до розпуки — промовив знову другий, і в його голосі забренів плач, а заразом майже погроза.

— Будьте такі добрі, побережіть на хвилину мою торбу — відізвався старий англієць, кидаячи свою подорожню торбу під ноги Левкові.

Рівночасно чоловіка, який зачіпив його, схопив за плече, повів чи радше трунув його в кут, де сподівався, що їх ніхто не почне і там говорив до нього хвилину, як здавалося, дуже нагальним голосом. Потім витягнув з кишені кілька банкнотів, зімняв їх і втиснув їх у руку чоловіка, який назвав його вуйком. Цей останній взяв гроші не подякувавши і майже в ту же мить віддалився і зник.

У місті Н. є лише один готель, тому не треба дивуватися, що за кілька хвилин усі дієві особи цієї правдивої історії стрінулися знову саме там. У Франції, кожний подорожній, який має щастя прийти з гарно одягненою жінкою, є певний, що у кожнім готелі дістане найкращу кімнату; так установилася слава, що ми, французи, є найчеснішим народом Європи.

Коли кімната, яку дістав Левко, була найліпшою, то всетаки було нерозумно робити з того висновок, що вона була дуже гарною. Було в ній велике горіхове ліжко, заслонене пер-

ською тканиною, на якій видніла видрукована фіолетною барвою чародійна історія Пірама і Тізбе. Стіни були покриті тапетою, на якій був намальований вид Неаполю з багато особами. На жаль, якісь подорожні без смаку і виховання, не мали нічого лішнього до роботи і подомальовували всім мужеським і жіночим постатям вуса та люльки; окрім того на небі і на морі можна було вичитати багато понаписуваних олівцем нісенітниць прозою та віршом. На такому тлі висіло кілька гравюр: „Людвік-Філіп, складає присягу на конституцію з 1830 р.“, „Перша зустріч Юлії і Сен-Пре“, „В очікуванні щастя“ і „Туга“ на основі М. Дібіфа.

Ця кімната називалася блакитною, тому, що два фотелі праворуч і ліворуч ватрана були покриті уtrechtським плюшем цього ж коліру; тільки що від літ ті фотелі були застелені покровцями зі срібного перкалю з амарантовими тороками.

За той час, як там готелеві слуги крутилися коло нової пані і предкладали їй свої услуги. Левко, який хоч захлюблений, все таки не був поzbавлений здорового розсудку, пішов до кухні замовити обід. Він мусів ужити всього свого красномовства і деяких способів підкупства, щоби дістати обіцянку окремого обіду; зате його обурення не мало меж, коли він довідався, що в головній їdalyni, то значить зараз побіч його кімнати, мають зійтися сьогодні на сердечний прощальний бенкет старшини 3-го полку гусарів і старшини 3-го полку стрільців, які саме зміялись у місті.

Господар присягався на всіх святих, що поминаяючи природну веселість, звичайну для всіх французьких вояків, панове гусари і стрільці були знані в цілому місті своєю лагідністю і розсудливістю. Тому їх сусідство не буде ні дрібки перешкоджати пані добродійці, тимбільше, що у звичаю панів старшин було вставати зза стола перед північю.

Коли Левко після цього запевнення, яке не зворушило його занадто, вертався до блакитної кімнати, запримітив, що його англієць займав уже кімнату сусідню від їхньої. Двері були відчинені. Англієць сидів за столом, на якім стояла склянка і пляшка і дивився на стелю з такою глибокою увагою, якби рахував мухи, які там проходжувалися.

— Що мене обходить сусідство! — сказав до себе Левко. — Англієць незабаром буде п'яний, а гусари підуть собі перед північю.

Увійшовши до блакитної кімнати, першою його роботою було перевірити, чи двері до сусідніх кімнат були добре замкнені і чи мали міцні засувки. Від сторони англійця були подвійні двері; стіна була груба. Від сторони гусарів стінка була тонша, але двері були замкнені на ключ і на засувки. Врешті це була багато успішніша запора проти цікавости як напр. заслони в повозі, а скільки-ж то людей уважає себе відмежованими від цілого світа у фякрі!

Безперечно, найбогатша уява не може змалювати собі повнішого щастя, як щастя двоє мо-

лодих коханців, які після довгого вичікування опинилися врешті самі, далеко від заздрісних та цікавих людей і можуть оповідати собі дос舒心 про свої минулі терпіння та насолоджуватися розкошами повного зєднання. Але чорт завжди знайде спосіб, щоби вілляти свою гірку краплину до чарки щастя.

Джонсон написав (але не перший, бо він взяв цю думку від одного грека), що ніхто не може сказати собі: „Сьогодні я буду щасливий“. Цієї правди, ствердженої в дуже давніх часах найбільшими фільософами, не знають ще досі деякі люди, а в першу чергу більшість закоханих.

Споживаючи у блакитній кімнаті досить скромний обід, зложений з кількох страв, вирваних із бенкету стрільців та гусарів, Левко і його приятелька терпіли багато від розмови, яку вели ті панове у сусідній кімнаті. Розмови ці йшли довкола дуже далеких від стратегії і тактики тем, яких я не відважився би тут навести.

Це була ціла низка легких, майже завжди сильно перченіх історій, за якими йшли вибухи реготу і нашим закоханим важко було від часу до часу че брати в цьому участі. Приятелька Левка не була пуританкою; але є річі, яких несмачно слухати навіть сам-на-сам з людиною, яку кохаємо. Ситуація ставала щораз то більше клопітливою, а тому, що подавано саме панам старшинам десер, Левко вважав за відповідне прити до кухні і попрохати господаря, щоби представ-

звів тим панам, що в сусідній кімнаті є хора жінка і що вони з членами повинні трохи менше галасувати.

Господар, як це буває за старшинських обідах, був зовсім замотеличений і не знав, кому відповісти. У хвилині, коли Левко давав йому своє доручення до старшин, якийсь кельнер жадав шампанського для гусарів, а служниця порто для англійця.

— Я сказала, що у нас нема — додала.

— Ти дурна. У мене є всі вина, які хоче. Я знайду йому зараз порто! Принеси мені пляшку ратафії, пляшку за пятнацять і карафку горілки.

Зфабрикувавши за одним махом порто, господар пішов до великої салі і виконав доручення, яке дав йому Левко. Це викликало спершу шалену бурю.

Потім якийсь басовий голос, який покрив собою всі інші, спитав, якого роду жінкою є їх сусідка. На салі трохи притихли. Господар відповів:

— Направду, панове, я не знаю добре, як вам відповісти. Вона гарненька і несмілива, Марія-Іванна каже, що має обручку на пальці. Можливе, що це панна молода по шлюбі, яка приїхала сюди на пошлюбну ніч, як це часто буває.

— Молода? — заревіло сорок голосів — вона мусить прийти цокнутися з нами! Ми випімо її здоровля і навчимо її молодого подружжя обовязків!

Після цих слів почувся брязкіт численних острог і наші коханці завмерли зі страху, думаючи, що їх кімнату візьмуть приступом. Але на гло почувся голос, який стримав усіх. Видно було, що це говорив начальник. Він закинув старшинам, що вони нечемні і наказав сідати та говорити потихо і без крику. Потім докинув ще кілька слів, але занадто тихо, так, що в блакитній кімнаті не було їх чути. Їх вислухали старшини з покорою, але всетаки не без деякої стриманої веселості. Від цієї хвилини в салі старшин панувала деяка тиша і наші коханці, благословлячи спасену владу дисципліни, почали свободніше розмовляти... Але після таких переходів треба було часу, щоби знову віднайти ніжні звірушення, які сильно розвіяв неспокій, втома подорожі, а особливо простакувата веселість сусідів. Та в їхнім віді це справа не така дуже трудна і вони незабаром забули про всі неприємності своєї авантурничої виправи, щоби не думати про нічого більше, як тільки про її найприємніші сторінки.

Вже думали, що з гусарами настав мир, але гов! Це було тільки перемиря. У хвилині, коли цього найменше сподівалися, коли були на тисячі миль від цього земного світа, загреміло нараз двацять чотири труби в супроводі кількох пузонів відому французьку пісеньку: „Перемога все за нами!“ Як спротивитися такій бучі? Бідні коханці були близькі плачу.

Не так уж дуже близькі плачу, бо вкінці старшини забралися з їдальні і дефілюючи попри двері блакитної кімнати з великим брязкотом шабель та остріг, кричали один за одним:

— Добраніч, панно молода!

Врешті весь гамір затих. Вибачте, я помилувся: ще англієць вийшов на коридор і почав кричати:

— Кельнер! Принесіть мені ще одну пляшку того самого порто.

Тиша запанувала в готелі. Ніч була тепла, місяць у повні. Від непамятних часів закохані люблять дивитися на нашого сателіта. Левко і його приятелька отворили вікно, яке виходило на малий городець і повною грудю вдихали свіже повітря, насичене запахом резеди.

Але тривало це недовго. Якийсь чоловік ходив по городі зі звішеною головою, з заложеними на спині руками, з цигарою в устах. Левкові здавалося, що пізнає кревняка нашого англійця, який так любив добре порто.

*

Я не люблю непотрібних подробиць і зрештою вважаю, що не мій це обовязок оповідати про все те, що читач легко може собі сам уявити, ані описувати година за годиною все те, що діялося в готелі. Скажу тільки, що свічка, яка світилася на ватрані в блакитній кімнаті вигоріла вже була більше як до половини, коли на гло в кімнаті англійця, де досі було тихо, почувся дивний стукіт, так, якби тяжке тіло впало на

землю. До цього стукоту прилучився ще менше дивний тріскіт, якийсь придушеній крик і кілька невиразних слів, подібних до проклонів. Двоє молодих мешканців блакитної кімнати затремтіли. Можливе, що той стукот збудив їх на гло: Не розуміли нічого. Це все зробило на них майже лиховісне враження.

— Це нашому англійцеві щось сниться — сказав Левко, змушуючи себе до усміху.

Він хотів заспокоїти свою товаришку, але сам мимохіть тремтів. По двох або трьох хвилинах двері в коридорі відчинилися, здавалося з проклоном; потім зачинилися дуже тихенько. Чути було повільні і непевні кроки так, якби хтось старався нечутно виховзнутися.

— Проклятий заїзд! — муркнув Левко.

— Ах, це рай!... — відповіла молода пані, приклонивши голову на рамя Левка.

— Я страшно спляча...

Зітхнула і майже в тій самій хвилині зачнула.

Один визначний мораліст сказав, що люди, які не мають чого вже більше домагатись від себе, ніколи не є говіркі. Тому зовсім не треба дивуватися, що Левко не відчував ніякої охоти відновити розмову, або розправляти на тему гласу в готелі. Але мимоволі про те думав, а його уява підсувала йому ще всякі обставини, на які при іншім настрою не був би навіть звернув уваги. Приходила йому раз-у-раз на думку понура постать англійцевого небожа. У погляді, яким

він кидав на свого вуйка було тоді видно ненависть, хочувесь час говорив він покірно, безумовно тому, що просив грошей.

Що лекшого для такого молодого і сильного чоловіка, ще й у розпуці, як дістатися через вікно з городу до сусідньої кімнати? Зрештою, він також мусів мешкати у готелі, тому, що вечором проходжувався по городі. Можливо... навіть імовірно... безсумніву він зізнав, що в чорній торбі вуйка належить груба пачка банкнотів.. А цей глухий стук, якби удар палюги по лисім лобі!.. Цей придушенний крик!.. Цей дикий проклін! А потім ті кроки! Той чоловік виглядав на убійника.. Але хто вбиває в готелі, де повно старшин! Англієць, людина розумна, напевно зачинив себе на всі спусти, тимбільше, що зізнав, що той драбуга недалеко.. Не довіряв йому, бо не хотів приступити до нього зі своєю торбою у руці... Як нерозумно думати про такі страшні речі, коли людина така щаслива?

Так думав собі Левко. Під час тих думок, яких я не хочу довше аналізувати і які з'являлися в його голові так неясно, як сонні привиди, його очі відрухово були звернені на двері, які вели з блакитної кімнати до кімнати англійця.

У Франції двері зачиняються погано. Між цими дверми і паркетом була шпара щонайменше на які два центиметри. Нараз через цю шпару, слабо освітлену відблеском паркету, з'явилось щось чорняве, плоске, подібне до вістря ножа, бо край, освітлений світлом свічки, представляв:

собою лінію тонку і дуже лискучу. Воно порушилося поволі в напрямі блакитного сатинового капця, киненого недбало поблизу тих дверей. Чи це може комаха в роді таргана? Ні, це не тарган, Це не має постійної форми... Два або три брунатні пасма, кожне з тою світчачою лінією на краях вповошли до кімнати. Їх рух прискорюється, завдяки похилому паркетові. Скоро посувуються вперед, от-от діткнуться малого капця. Нема сумніву! Це рідина, а ця рідина — тепер у світлі свічки зовсім добре видно її колір, це — кров! І коли Левко непорушно, з жахом вдивлявся в страшну течійку, молода жінка спала дальше спокійним сном, а її рівномірний віддих огрівав шию і плече коханця.

*

Та запопадливість, з якою Левко замовив обід зараз по приїзді до готелю, доказує достаточно, що він мав здоровий розум, розвинену інтелігенцію і що вмів передбачувати. І в цім випадку він показався таким, як ми вже його пізнали: Він не рушився з місця, тільки цілу силу свого духа звернув на те, щоби рішитися на якусь постанову супроти того нещастя, яке йому загрожувало.

Уявляю собі, що більшість моїх читачів, а головно мої читачки, повні героїчного почування, осудять поведінку, а саме непорушність Левка серед таких обставин. Він повинен був, скажуть мені, побігти до кімнати англійця і при-

тритати злочинця, а щонайменше потягнути за дзвінок і заалірмувати цілий готель. На це я відповім найперше, що у Франції в готелях дзвінки існують хіба лише до прикраси кімнат і що їх лінвочки не мають получення з ніяким металевим предметом. Додам до того чимно, але рішуче, що хоч негарно лишати вмираючого англійця в сусідній кімнаті, але непохвально буlob також жертвувати для нього жінку, яка спить, склонивши голову на вашім рамени. Що сталося би, якби Левко наробив галасу і розбудив цілий готель? Прибігли би негайно жандарми, державний прокуратор і його секретар. Ці панове з професії та кі цікаві, що заки зачалиб випитувати його, що він бачив чи чув, передовсім спіталиб:

— Як ви називаєтесь? Ваші документи? А пані? Що ви робили разом у блакитній кімнаті? Ви мусілиб ставати в суді перед лавою присяглих і зізнавати, що такого-то дня і місяця, в такій і такій годині вночі ви були свідками таї кої то події.

Отже саме ця думка про державного прокуратора і про присяглих суддів була першою, яка близнула в голові Левка. Трапляються деколи в житті такі проблематичні випадки, які тяжко вирішити; що ліпше, чи позволити вбити якось незнайомого подорожного, чи скомпромітувати і погубити кохану жінку?

Це досить неприємно бути приневоленим поставити собі таку дилему. Подаю найзвичайнішу її розвязку.

Левко зробив те, що імовірно зробив би кожний в його положенні: він не рушився з місця.

Лежав довго як заворожений, з очима впяленими в блакитний капець і в малу червону течійку, яка його дотикала; холодний піт виступив йому на чоло, а серце билось у грудях так, що мало їх не розірвало.

Обсіли його дики думки, страшні картини малювалися в його уяві, а якийсь внутрішній голос кричав йому невпинно в душі: „За годину вже будуть знати про все і це моя вина!“ Однак є питуючи себе: „Що робити в цьому нещасті?“ — побачив вкінці кілька промінів надії. Сказав собі врешті:

— Якщо ми забралися би з цього проклятого готелю перед тим, заки викриють те, що сталося в сусідній кімнаті, то може вдалось би нам затерти за собою слід.. Ніхто не знає нас тут; виділи мене тут тільки в чорних окулярах, а її бачили тільки під серпанком. Готель стоїть кілька кроків від стації, а за годину будемо вже далеко від міста.

А що він добре перестудіював розпис поїздів перед зорганізуванням вилету, то пригадав собі, що в 8-ій годині рано віходить саме поїзд у напрямі Парижа. Швидко потім можна буде згубитися у безмірі того міста, де ховається стільки злочинців. Хтож відкриє там двоє Богу духа винних осіб? Але чи не зайде хто до англійця перед осьмою? В тому ціла заковика.

Переконаний, що нема іншого виходу, він

зробив очайдущне зусилля, щоби вирвати себе з задеревіння, яке охопило його від довшого часу; але за першим рухом збудилася його молода товаришка і палко обняла його. Нараз діткнувшись його холодного лиця, скрикнула тихо:

— Що з тобою? — спитала неспокійно. — Твое чоло холодне як мармур.

— Це нічого — відповів непевним голосом.
— Мені причуває якийсь гамір у сусідній кімнаті...

Він освободився з її обіймів, відсунув блакитний капець та поставив перед дверми від сусідньої кімнати фотель так, щоби закрити перед своєю приятелькою гідку рідину, яка перестала вже слезіти і зробила досить широку калюжку на паркеті. Потім отворив двері на коридор і надслухував з увагою; відважився навіть зблизитися до дверей англійця. Двері були зачинені. У готелі починався вже потрохи рух. Світало. Конюхи чистили на подвірі коней, а з другого поверху, побрязкуючи острогами, сходив униз якийсь старшина. Ішов, щоби наглядати над тою роботою, яка є приемнишою для коней як для людей і яку фахово називають „вистукуванням карбів“.

Левко вернувся до блакитної кімнати і зі всею обережністю, на яку лише можна спромогтись у коханні, заходячи здалека та яко мога лагідно, виявив своїй приятельці положення, в якому вони опинились.

Небезпечно залишатися; небезпечно виїхати

занадто нагло; і ще більше небезпечно чекати в готелі, аж викриють тайну сусідньої кімнати.

Не треба мабуть описувати переляку, який викликала ця вістка, сліз, які полилися вслід за тим і безглуздих плянів, які обов'є собі піддавали. Скільки разів обов'є непчасливих кидалися собі в обійми і просили одно одного: „Вибач мені! вибач!“ Кожне вважало себе більше винним від другого. Обіцяли собі померти разом, бо молода жінка не сумнівалася, що справедливість признає їх винними у вбивстві англійця. А що нє були певні, чи позволять їм ще обнятися перед смертю на ешафоті, то обіймалися тепер, аж запирало їм дух і все заново змивалися сльозами. Вкінці наплівши досить нісенітниць і досить ніжних та роздираючих серце слів, вирішили обов'є серед тисячних поцілунків, що перший плян Левка, щоби виїхати зоїздом в годині 8-ї був дійсно одиноко можливий і найліпший. Але треба було вичекати ще дві смертельно довгі години. На кожний крок у коридорі вони тримали цілим тілом. Кожний скрип черевиків заповідав їм прихід прокуратора.

Свої малі клуанки спакували миттю. Молода пані хотіла спалити блакитний капець у ватрані, але Левко підняв його, обчистив до заслони над ліжком, потім лоцілував і вложив до кишени. Здивувався при тім, що капець пах ванілією; йогож приятелька перфумувалася „паходами цісаревої Евгенії“.

Вже всі повставали в готелі. Чути було, як

сміялися кельнери, як співали служниці, чури чистили одяги старшия. Вибила 7-а година. Левко хотів змусити свою приятельку, щоби випила склянку кави, але вона заявила, що горло їй так стиснулося, що готова би вмерти, якби попробувала випити бодай краплину чогонебудь.

Левко вбрал свої окуляри і зійшов на долину заплатити рахунок. Господар просив вибачення за галас у ночі і виправдувався, що це для нього просто незрозуміле, бо панове старшини бували завжди дуже спокійні! Левко запевнив його, що нічого нечув і що спав дуже добре.

— Бо направду, ваш сусід з другої сторони — говорив дальнє господар — напевно вам не перешкоджав. О, той не робить багато галасу, я заложився би, що він спить ще за оба боки.

Левко сперся тяжко на прилавок, щоби не впасти, а молода пані, яка не хотіла пустити його самого, впялила пальці в його рамя і насунула на очі заслону.

— Це мільорд — продовжував безсердечний господар. — Жадає завжди всього, що найліпше. О! то пан. яких мало! Але не всі англійці такі, як він. Тут був один — але то скупарище. Все було йому за дороге, кімната, обід. Хотів порахувати мені за англійський банкнот ла пять фунтів штерлінгів сто двадцять пять франків. І то, хто заза ще. чи він добрий!... Будь ласка. подивіться, пане, ви певно на них розумієтесь, бо я чув, як ви говорили з панею по англійськи... Чи не фальшивий?

З тими словами показав йому пятифунтовий англійський банкнот. На однім розі банкноту була мала червона плямка, яку Левко зараз со-бі пояснив.

— Маю враження, що зовсім добрий — скав придавленим голосом.

— О, маєте ще багато часу — почав знову господар. — Поїзд відходить аж в осьмій годині, а до того він завжди спізняється. Пані будуть ласкаві сісти; виглядаєте трохи змучені.

У цій хвилині ввійшла груба служниця.

— Швидко гарячої води для мільорда на чай! — крикнула. — А принесіть також стирку! Він розбив пляшку і ціла кімната залита вином.

На ті слова Левко аж сів на крісло; його товаришка зробила те саме. Зібрала їх така охота сміятися, що ледви стрималися, щоби не розрігнатися. Молода пані стиснула його за руку

— Алеж розуміється! — сказав Левко до господаря — ми віддемо аж о другій. Злагодьте нам добрий обід.

ВОВКУЛАКА

I.

— Теодоре, — сказав професор Віттембах — будь ласка, подайте мені цей зшиток в пергаментовій обортці, з другої полиці, над бюрком; ні, не той, а цей малий, формату вісімки. У ньому зібрав я всі записки з моого щоденника з 1866 р., а головно ті, які торкаються графа Шемійота.

Професор наложив свої окуляри і серед найглибшої мовчанки почав читати:

ЛЬОКІС

з такою литовською пришовідкою як мотто:

Miszka su Lokiu

Abu du tokiu*)

*

Коли появився в Льондоні перший переклад Святого Письма литовською мовою, я помістив у „Науково-літературному вістнику“ у Кенігсбергу статтю, де віддаючи повне признання зусиллям ученого перекладчика і побожним намірам Біблійного товариства, я уважав своїм

*) „Двох творить пару“; дослівно: Мішка з Льокісом, оба ті самі. Michaelum cum Lokide ambo (duo ipsissimi. (Прим. автора).

обов'язком виказати кілька невеликих похибок і зазначив також між іншим, що цим перекладом зможе користуватися тільки одна частина літovського населення. Бо справді говірка, ужита в перекладі, є зрозуміла і то з трудом, тільки для мешканців тих повітів, де говорять мовою жомайтською, званою просто жмудською, то значить у повіті Жмури, при чому мова ця є може яще більше зближена до санскриту як горішньолитовська. Ця заввага, дарма, що стягнула на мене скажену критику одного добре відомого професора з Дорпату, всетаки освідомила шановних членів адміністрації ради Біблійного товариства і вони зараз же звернулися до мене з почесною пропозицією керувати і наглядати над перекладом на жмудську мову Євангелії св. Матея. Тоді був я занадто занятий моїми студіями над зауральськими мовами, щоби взяти на себе обширнішу працю аж над усіми чотирма Євангеліями. Отже я відложив мое весілля з панною Гертрудою Вебер і подався до Кавнас, щоби зібрати там усі можливі лінгвістичні памятки, друковані чи писані жмудською мовою, не занехуючи, розуміється, народньої поезії „дайносів“ та переказів або легенд „пасакосів“, які постачили би мелі матеріалів для жмудського словника; ця саме праця мусіла докончено попередити моя працю над перекладом.

Я запасся також поручаючим листом до молодого графа Михайла Шемютта, якого батько, як мене запевнювали, мав у своїй книгогірні

примірник славного „Самогітського катехизму“ Лявіцького. Цей катехизм є такою рідкістю, що дехто өспорював навіть його існування, головної дей дорпатський професор, про якого я вже згадував. У цій книгозбірні, як мене поінформували, мала бути стара збірка дайносів, а також поезій у давній пруській мові. На мій лист до графа Шемійота, в якому я пояснював йому ціль моїх відвідин, я дістав від нього як найченніше запрошення приїхати і гостити в його замку Медінтільтас так довго, як довго будуть цього вимагати мої досліди. Граф закінчив свій лист надзвичайно членними словами, кажучи, що сам може похвалитися також знанням жмудської мови, якою говорить майже так добре, як його селяни і що був би щасливий, якби міг також причинитися до цього підприємства, яке буважав великим і цікавим. Так само як кількох найбогатших землевласників на Литві, був граф євангелицької віри, в якій я маю честь виконувати обовязки священика. Попереджували мене, що граф трохи чудаковою вдачі, однак зрештою дуже гостинний, приятель наук і мистецтва і надзвичайно прихильний тим, які ними займаються. Отже я виїхав до Медінтільтас.

При вході до замку привітав мене управитель маєтку і зараз завів до приготованої для мене кімнати.

— Пан граф — сказав він — дуже жалувє, що не може сьогодні обідати з вами, пане професоре... Мучить його мігрена, недуга, на яку він,

нажаль, досить часто западає. Якщо не бажаєте собі, щоби подати вам обід сюди, то будете обідати разом з паном доктором Фребером, лікарем пані графині. Обід буде за годину; одяг звичайний. Коли вам чого буде треба, то маєте тут дзвінок.

Низько вклонився і відійшов.

Моя кімната була простора, гарно заставлена, прикрашена зеркалами та золоченнями. Вікна виходили з одного боку на сад чи радше на парк, а з другого на велику вїздову площину... Не дивлючись на заввагу: „Одяг звичайний“, я уважав за відповідне витягнути з моєї валізки мій чорний одяг. І саме був я без блузки і розпаковував свій малий клунок, коли нараз туркіт коліс потягнув мене до вікна. Перед замок заїхала гарна коляска. Сиділа в ній пані в чорному, пан і якась жінка, зодягнена подібно як литовські селянки, але така велика і така кремезна, що спочатку я взяв був її за перебраного чоловіка. Вона висіла перша; іще дві, не менше дужі з вигляду жінки стояли вже перед замком. Пан нахилився над дамою в чорному і, на превелике мое здивування, розіпаяв широкий шкіряний пояс, яким вона була привязана до місця в колясці. Я завважив, що пані має довге біле волосся, у великуму безладді, і що її широко отворені очі дивляться перед себе неначе без душі; міг би хто подумати, що це воскова лялька. Відвязавши свою товаришку ізди, пан зняв капелюх і з великою пошаговою промовив щось до неї; однак во-

на, здавалося, не звертала на це найменшої уваги. Тоді він обернувся і дав служницям легкий знак головою. Три жінки притиснули паню в чорному і не зважаючи на її зусилля, щоби вчепитися коляски, підняли її як перце та внесли до середини замку. Цій сцені приглядалося кілька замкових слуг немов зовсім звичайному явищу.

Пан, який керував цією сценою, витягнув годинник і спитав, чи хутко буде обід.

— За чверть години, пане докторе, — звучала відповідь.

Не трудно мені було догадатися тепер, що передімною був доктор Фребер і що дама в чорному, це була графиня. Судячи з віку, вона була матірю графа Шемайота, а засоби обережності супроти неї вказували ясно, що була несповна розуму.

Кілька хвилин пізніше сам доктор увійшов у мою кімнату.

Тому, що пан граф недужий, — сказав він — я мушу сам представитися вам, пане професоре. Доктор Фребер, до ваших послуг. Дуже мені приємно піznати вченого, якого заслуги відомі всім тим, що читають „Кенігсберський Науково-літературний Вістник“. Чи бажаєте собі щоби подавали вже обід?

Я, як міг найчесніше, відповів на його комplіменти і сказав, що якщо вже час на обід, то я готовий.

Як тільки ми війшли в ідалню, прислуж-

ник підніс нам, звичаєм півночі, срібну тацю, заставлену горілками і ріжними закусками, дуже соленими і дуже гострими для зміцнення апетиту.

— Позвольте, пане професоре, — сказав доктор — що як лікар поручу вам чарку цієї „старки“; правдива сороклітня конякова горілка, мати всіх горілок. Беріть, будь-ласка, рибку з Дронгтайму, нема нічого лішнього, коли треба отворити і підготовити кормовий провід, той найважніший орган... А тепер прошу до стола! Чомуб нам не говорити по німецьки? Ви з Кенігсбергу, а я з Мемлю; але я студіював у Єні. Так будемо свободніші і служба, яка говорить тільки по польськи і російськи, не буде розуміти нас.

Ми їли спершу мовчки; потім, випивши першу чарку Мадери, я спитав доктора, чи ґраф часто занепадає з тої причини, яка позбавила нас сьогодні його товариства.

— Так і ні, — відповів доктор — це залежить від його прогульок.

— Якто?

— Коли поїде, наприклад, дорогою до Росія, то вертає з мігреною і в препоганому настрою.

— Я їздив тою дорогою без подібного випадку.

— Це тому, пане професоре, — відповів він. сміючися — що ви не закохані.

Я зіткнув, згадавши панну Гертруду Вебер..

— Отже це в Росеню — сказав я — мешкає наречена пана графа?

— Так в тій околиці. Наречена?.. Цього не можу знати. Звичайна кокетка! Зведе його з розуму, так як це сталося з його мамою.

— Справді, наскільки мені здається, пані графиня... хора?

— Божевільна, мій ласкавий пане, божевільна! А я ще більше божевільний, що прийшов сюди!

— Думаю, що ваша цінна опіка приверне їй здоровля.

Доктор потряс головою, вдивляючись з увагою в колір чарки бордо, яку тримав у руці.

— Так як осьтут мене бачите, пане професоре, був я хірургом в ранзі майора, в полку у Калузі. В Севастополі ми зранку доночі відріаували руки та ноги; не говорю вже про бомби, що злітали на нас як мухи на коня обідраного зі шкурі. І хоч не було там чого їсти і не було де мешкати, але я не нудився так як тут, де я їм ілю як найкраще, де мешкаю як князь, де плачуть мені як придворному лікареві... То значить — свобода, дорогий пане!.. Уявіть собі, що через цю чортицю я не маю ні одної хвилини для себе!

— Чи вона вже давно з під вашою опікою?

— Несповна два роки; але вже щонайменше двадцять сім літ, як вона збожеволіла, ще перед народженням князя. Не говорив вам того ніхто ні в Росеню, ні в Ковні? Отже слухайте, бо це цікавий випадок, про який я хочу колись написати

статтю до „Медичного Вістника“ в Петербурзі. Вона збожеволіла зі страху...

— Зі страху? Як це можливе?

— Зі страху, який пережила. Вона походить з роду Кейстутів... О! в цім домі не роблять мезаліянсів. Ми, ми виводимося від Гедиміна... Отже, пане професоре, в три або два дні по своїм весіллю, яке відбулося в цій самій замку, де ми обідаємо (на ваше здоровля!),... князь, батько цього, вибрався на лови. Наші литовські дами це, як знаєте, амазонки. Княгиня їде теж на полювання... Вона лишається трохи ззаду, чи виходить перед мисливців... не знаю вже докладно... досить, що нараз прилітає до графа що духу верхи малий козачок графині, хлопець дванацяті або чотирнадцяти літ.

— Пане — каже — медвідь ухопив паню!

— Де? — питав граф.

— Там — каже малий.

Всі мисливі біжать на вказане місце; з графині ні сліду! З одного боку лежить удушений її кінь, з другого її кожух подертий на шматки. Шукають, перешукують ліс у всіх напрямках. Вкінці один мисливець кричить: „Медвідь!“ Дійсно медвідь переходив через узлісся і все ще тягнув зі собою графиню, без сумніву, щоби пощерти її вигідно в гущавині, бо ці звірятак люблять поскоромитися лакомим кусочком. Люблять також, як черпі, обідати в спокою. Граф, оженившися тому два дні, був дуже лицарський і хотів кияутися на медведя з мисливським но-

жем у руці; але, мій пане, литовський медвідь не дастесь пробити ножем як олень. На щастя, підручний стрілець графа, проноза останнього сорту, п'яній того дня так, що не потрафив би розріжнити крілика від серни, стріляє зі свого кріса більше як на сто кроків, не турбуючися зовсім, чи куля влучить у медведя, чи в жінку...

— І вбив медведя?

— На місці. До таких стрілів нема над пяниць. Бувають також призначені, характерні кулі, пане професоре. Маємо тут знахорів, які продають їх за добру ціну... Графиня була сильно подряпана, яспо, що без памяти, й мала зломану одну ногу. Віднесли її до замку, вона очуяла, але розум не вернувся. Візвозять її до Петербурга. Велике конзіліюм, чотирьох лікарів, обвішавих усіма ордерами. Вони рішують: „Пані графиня звагітна і можливо, що злоги будуть рівночасно крізою на ліште. Що кищо свіже повітря, село, маслянка, кодеїна...” Кожний дістасє по сто рублів. Дев'ять місяців пізніше графиня родить гарного, здорового хлопця; але кріза на ліште? аякже! Здвоєння шалу. Граф показує її сина. Іс завжди робить велике враження... в романах. „Вбийте його! вбийте звірюку!” — це був її крик: мало бракувало, щоби не скрутила йому вязів. Від того часу раз тупа мелянхолія, то знову приступи шалу. Сильний нахил до самоубиства. Мусять привязувати її, щоби вивести на свіже повітря. Треба трьох кремезних служниць, щоби тримали її. Але рівночасно, пане професоре,

будь-ласка, прийміть до відома цей факт: хоч застосовую супроти неї все мое знання, не помогає нічого; однака маю один спосіб, щоби успокоїти її. Грожу, що обітну їй волосся. Думаю, що колись мала дуже гарне. Кокетство! Це одиноке людське почування, яке в неї залишилося. Чи це не смішне? Колиб я так міг поводитися з нею по моїй волі, то може би і вилічив її.

— В який спосіб?

— Биттям. Я вилічив так двацять мужиків в одному селі, де з'явилось це шалене російське божевілля, зване там „клікуша“ (биття); якась баба зачинає нараз вити, її кума за нею. За три дні вже ціле село. Щоби успокоїти їх, я мусів вкінці взятися до цього крайнього способу і казав бити. (Прошу, беріть орябку, вони дуже смачні.) Але граф ніколи не дозволив спробувати.

— Якто! Ви хотіли би, щоби він згодився на ваш дикий спосіб лікування?

— О! Він так мало знає свою маму, а врешті це для її добра; але скажіть мені, пане професоре, чи повірилиби ви колинебудь, що зі страху можна зійти з глузду?

— Положення граffині було жахливе... Знайтися в пазурах такої дикої звірюки!..

— А ось, син її зовсім не похожий на неї. Несповна рік тому він знайшовся в зовсім подібній ситуації і завдяки своїй холоднокровності просто чудом вирятувався.

— З пазурів медведя?

— Медведиці, і то найбільшої, яку бачили

тут від довгого часу. Граф хотів напасті на неї з ратищем у руці. Ба! коли вона одним ударом відкидає ратище, хапає пана графа у свої лапи і кидає його на землю, з такою легкістю, як я перевертаю цю плящину. Він, хитрий, прикидається мертвим... Медведиця нюхала його, нюхала, а потім замісць розшарпати — полизала його язиком. Мав настільки прияви духа, що не рушився і медведиця пішла своєю дорогою.

— Медведиця думала, що він мертвий. Дійсно, я чув, буцімто ці звірята не їдять трупів.

— Треба в це вірити, а одночасно вистерітатися цього досвіду на своїй шкурі; але до речі дозвольте оповісти вам одну історію зі Севастополя. Сиділо нас п'ятьох чи шістьох при дзбанку пива за амбуляторійним возом славного бастіону ч. 5. Стійка кричить: „Бомба!” Ми всі припадаємо ниць до землі; але ні, не всі: один старшина, на назвище..., але не буду подавати його назвища,... досить, що один молодий старшина, який щойно наспів до нашої частини, стояв дальнє непорушило, тримаючи в руці повній кухоль, аж до хвилини, коли вибухнула бомба. Вона відрвала голову мому бідному приятелеві добрязі Андрієві Сперанському і розбила дзбанок; на щастя він був майже зовсім порожній. Підвішившися після експлозії ми побачили, серед диму нашого приятеля, як глитав останній ковтак пива, мовби нічого не сталося. Ми вважали його за героя. На другий день стрічаю сотника Гедеонова, як виходив зі шпиталю. Він каже

мені: „Обідаю сьогодні разом з вами і, щоби відсвяткувати мій поворот, плачу шампана“. Сідамо за стіл. Молодий старшина, той з пивом, був також. Він не сподіався шампана. Відкорковую біля його пляшку... Паф! Корок стріляє йому просто у висок. Він скрикує і омліває. Вірте, що мій герой і за першим разом мав чортівський страх і якщо, замість сховатися, пив своє пиво, то тільки тому, що втратив голову і зробив це зовсім відрухово. не здаючи собі з цього справи. В дійсності, пане професоре, людська машина.

— Пане докторе, — сказав слуга, який увійшов в цю мить у кімнату — Жданова каже, що пані графиня хоче їсти.

— Чорт би її побрав! — пробурмот в доктор. — Іду. Як нагодую мою чортицю, пане професоре, то можемо, коли це буде вам приємно, заграти партійку преферанса або „дурачка“?

Я висловив йому свій жаль, що не вмію грати в карти, а коли він відійшов до своєї хорої, я вернувся до своєї кімнати і написав лист до панни Гертруди.

II.

Ніч була тепла і я лишив вікно, звернене до парку, відчиненим. Написавши листа і не маючи ще найменшої охоти йти спати, почав я переходити неправильні дієслова литовської мови і відшукувати в санскриті причини їх неправильностей. Під час цієї роботи, коли я був

дуже занятий, щось потрясло нараз сильно деревом, близько вікна. Я почув тріск сухого галуззя і здавалося мені, немов би якийсь дуже тяжкий звір трібував видряпатися на дерево. Ще під враженням історій про медведів, яких наслухався я від доктора, я не без деякого зворушення підвівся, і на кілька стіп від мого вікна серед гилля побачив людську голову, ясно освітлену світлом моєї лямпи. З'ява тревала всього одну мить, однаке мене вразив незвичайний бліск очей, які стрінулися з моїм поглядом. Я мимохіть зробив рух узад, потім підбіг до вікна і піднесеним голосом запитав інтузу, чого тут хоче. Однаке він злізав тимчасом в якнайбільшому поспіху вниз, а скопивши врешті в руки грубу галузь, завис на вій, скочив на землю і щез безслідно. Я подзвонив; увійшов слуга. Я оповів йому все, що зайшло.

— Шану професорові хіба здавалося.

— Я певний того, що говорю, — відповів я.

— Боюся, чи нема в парку якого злодія.

— Це неможливо, пане.

— Отже це хіба хтось домашній?

Слуга широко витріщив очі і не відповів нічого. Вкінці спитав мене, чи маю для нього які прикази. Я казав йому зачинити вікно і положився до ліжка.

Спав добре і не снилися мені ні медведі ні злодії. Рано, саме я кінчив свою тоалету, коли хтось застукав до моїх дверей. Відчинивши, я побачив перед собою дуже високого і гарного молодого

чоловіка, в широкому бухарському халаті, з довгою турецькою люлькою в руці.

— Приходжу просити вас вибачення, пане професоре, — сказав він — що так негідно приняв такого гостя, як ви. Я граф Шемійот.

Я, розуміється, відновів негайно, що це я повинен подякувати Йому якнайсердечніше за його величаву гостинність і заштатав його, чи він уже позбувся своєї мігрени.

— Майже, — сказав. — Аж до нового приступу — додав з виразом смутку. — Чи вам вигідно тут? Памятайте, будь-ласка, що ви серед варварів. У Жмуді не можна мати занадто великих вимог.

Я запевнив його, що почиваю себе знаменою. Розмовляючи так з ним, я не міг здергатися, щоби не приглядатися Йому з цікавістю так, що аж самому мені вдалося це імпергиненцію. Його погляд мав у собі щось ливного, що мимохіть нагадувало мені погляд людини, яку я побачив зчора вечором на дереві...

— Але якже би це виглядало — сказав я собі, — щоби пан граф дряпався в ночі по деревах!

Мав чоло високе і добре розвинене, хоч трохи вузьке. Його риси були дуже правильні; тільки очі були осаджені занадто близько себе і здавалося мені, що від одної слізниці до другої не було віддалі на одне око, як цього вимагає канон грецьких різьбарів. Його погляд був пронизливий. Наші очі мимохіть стрінулися кілька разів зі собою і ми оба відвертали їх від себе з деяким

збентеженням. Нараз ґраф вибухнув сміхом і сказав:

— Ви пізнали мене!

— Пізнав?

— Так, ви прилапали мене вчора як правдивого вітрогона.

— Ах! Пане ґрафе!..

— Цілий день терпів я дуже, замкнений у свому кабінеті. Вечором, почуваючи себе краще, я проходжувався по саді. А побачивши світло у вашому вікні, не в силі був побороти цікавості... Може я повинен був відізватися тоді і представитися, але ситуація була така комічна... Мені було соромно і я втік... Чи пробачите мені, що я перешкодив вам у вашій праці?

Все це було сказане буцім то жартовливим тоном; але ґраф почервонів при тім і слідно було його збентеження. Я робив все, що міг, щоби перевірити його, що це перше побачення зовсім не зробило на мене лихого враження і щоби закінчити цю немилу тему, спитав його, чи це правда, що він має в себе жмудський катехизм отця Лявіцького?

— Це можливе; але, правду кажучи, я не найліпше знаю книгозбирню свого батька. Він любив старі книги і рідкости, зате я читаю тільки сучасні твори; але пошукаємо, пане професоре. Отже ви хочете, щоби ми читали євангелію по жмудськи?

— А ви, пане ґрафе, думаете може, що пере-

клад св. Письма на мову вашого краю не є потрібний?

— Розуміється, що потрібний, а всетаки якщо дозволите мені на маленьку заввагу, то я скажу вам, що поміж людьми, які не знають ніякої іншої мови крім жмудської, нема ніодного, який вмів би читати.

— Можливо; але дозвольте, Ваша світлосте, ѹ мені завважити, що найбільшою перешкодою до вивчення читання є брак книжок. Коли жмудські оселі будуть мати друкований текст, то захотять його читати і навчаться читати. Це траплялось вже нераз з неодним диким народом,... хоч цим зовсім не думаю прикладати цієї назви до мешканців цього краю. А зрештою, — додав я — чи це не спожаління гідна річ, щоби людські мови щезали, не залишаючи по собі слідів? Від трицяти років „пруська“ мова є вже тільки мертвою мовою. Остання людина, яка знала по корніцьки, умерла недавно...

— То сумно! — перервав граф. — Александер Гумбольдт оповідав меню батькові, що бачив в Америці папугу, яка одинока знала кілька слів з мови одного племені, чисто вимерлого на вісіпу. Чи дозволите, щоби принесли чай сюди?

Пючи чай, ми далі говорили про жмудську мову. Граф критикував спосіб, в який німці друкували литовські тексти і мав слухність.

— Ваша азбука — казав він — не годиться з нашою мовою. Ви не маєте ані нашого *ж*, ані нашого *л*, ані нашого *и*, ані нашого *е*. Маю збірку

дайносів, друкованих минулого року в Кенігсбергу і мушу завдати собі чимало труду, щоби відгадати поодинокі слова, так дивно вони там виглядають.

— Говорите, Ваша Світлосте, без сумніву про дайносі Леснера?

— Так. Досить неглибока поезія, правда?

— Можливе, що міг був знайти із цього ліпшого. Признаю, що ця збірка, так як вона є, має тільки чисто фільольцічне значіння; але думаю, що шукаючи добре, можна би знайти кращі хвили серед вашої народної поезії.

— Ого! Дуже сумніваюся, дарма, що я патріот.

— Кілька тижнів тому дістав я у Вильні дійсно гарну балладу, ще й історичну... Дозволите прочитати вам? Маю її в мому портфелі.

— Дуже радо.

Поринув у свому портфелі, попросивши наперед дозволу закурити.

— Розумію поезію тільки тоді, як курю, — сказав.

— Називається ця баллада „Три Будриси“.

— „Три Будриси“? — скрикнув граф від несподіванки.

— Так. Ви, Ваша Світлосте, знаєте краще від мене, що Будрис, це історична постать.

Граф пронизував мене своїм дивним поглядом. Щось невпійманого, боязного і заразом дикого в ньому робило майже прикре враження, коли хто не звик до цього. Щоби звільнилися від того погляду, я почав читати:

ТРИ БУДРИСИ.

„На подвір'я свого замку викликає старий Будрис трьох синів, добрих як він литовців і каже:

„Виведіть коней, нарядіть кульбаки, вигостріть ратища та мечі. Кажуть, що у Вильні за-сурмлять неминуче на три походи далекі на три сторони світа: Ольгерд на землі руські, Скиргайлло на сусідів ляхів, а князь Кейстут нападе на тевтонів. Ви дужі та здорові, їдьте служити батьківщині, нехай вас проводять литовські боги! Цього року я вже не пойду, але хочу дати вам пораду. Вас трьох і три перед вами дороги.

„Одна із вас мусить бігти за Ольгердом на Русь, понад Ільмен під стіни Новгороду; там со-болеві хвости і сріблисті сірпанки, а у купців гроша там як леду.

„Нехай другий іде з Кейстута ратниками, не-хай рубав па кусні хрестоносців! Там бурштину як піску у морі, парчі осяйні, а в попів на фелонах повно самоцвітів.

„Третій нехай іде зі Скиргайллом за Німан. Там застане нужденії домашні статки. Зате ви-бере собі добре шаблюки, панцирі, а мені приве-зе невістку.

„Бо над усіх земель бранки, наймиліші ляш-ки коханки, свавільні як малі кіточки, лиця бі-ліші в них віж молоко! під чорними їх віями очі світять як дві зірниці. Пів століття тому як я був молодий, я привіз собі звідти ляшку за жінку. Вона давно вже в могилі, але я досі не можу

глядіти в ту сторону, щоби нє згадати про неї!

Дав таку пораду і поблагословив синів на дорогу: Вони сіли в сідла, взяли зброю і побігли. Іде осінь, іде зима, а сини не вертаються. Вже старий Будрис думав, що полягли буйними головами.

У сніжну заметіль, мчить до села лицар, під буркою ховає щось велике.

— Це казан, — каже Будрис. — Він повний новгородських рублів.

— Ні, мій тату, то ляпка-невістка.

У сніжну заметіль мчить до села лицар, під буркою ховає щось велике.

— Шо це мій сиву? Чи не казав повний дорогої німецького бурштину?

— Ні, мій тату, то ляпка-невістка.

У сніжну заметіль мчить до села третій лицар, бурка повна, добичі там богато. Але старий Будрис вже сина не питав, а казав просити гостей на третє весілля“.

— Славно! пане професоре, — кликнув граф — ви маєтє напричуд гарну жмудську еймову; але хто дав вам цей гарний дайнос?

— Одна панночка, з якою мав я честь познайомитися у Вильні, у княжни Катерини Пац..

— А називається?

— Панна Івінська.

— Панна Юлька! — скрикнув граф. — Мала пустуха! Я повинен був догадатися! Дорогий професоре, ви знаєте жмудську мову і всі учени мови, ви читали всі старі книги; але ви далися

піддурити малій дівчинці, яка нє читала нічого крім романів. Вона менше або більше справно перевела вам на жмудське одну з гарних баляд Міцкевича, якоі ви нє читали, бо вона не старша від мене. Коли бажаєте, то я притьом покажу її вам по польськи, або, якщо волієте знаменитий російський переклад, то дам вам переклад Пушкіна.

Признаюся, що я задубів. Яка була би це радість для професора з Дорпату, якби так я був оголосив „Трьох Будрисів“ друком як оригінальний дайнос!

Замість бавитися моїм збентеженням, князь з надзвичайною чесністю, постарався повернути розмову на іншу тему.

— Отже, — сказав він, — ви знаєте панну Юльку?

— Так, я мав честь познайомитися з нею.

— І щож ви думаете про неї? Говоріть широ.

— Це дуже мила панночка.

— Це так з чесності.

— Вона дуже гарна.

— Ов!

— Якто! Хіба не має найкращих очей на світі?

— Так...

— Не має скіри дійсно надзвичайно білої?

Пригадую собі одну перську „Газелю“, в якій коханець оспівує ніжність скіри своєї коханки. „Коли вона пє червоне вино, — каже він — то

видно, як воно проходить вздовж її горла". Панна Івінська нагадує мені ці слова перської пісні.

— Можливе, що панна Юлька справді уявляє собою цей феномен; але сумніваюся тільки, чи має кров у своїх жилах... Вона не має серця... Вона біла як сніг і холодна як сніг!.

Встав і мовчки проходжувався якийсь час по кімнаті, як мені здавалося, на те, щоби скрити своє зворушення, потім, зупинивши нагло, сказав:

— Вибачте; ми говорили, здається, про народню поезію...

— Так, пане графе.

— Треба признати зрештою, що вона дуже гарно переклала Міцкевича... „Славільна як мала кіточка,... біла як молоко... очі світять як дві зірниці...” Це її портрет, хіба ні?

— Зовсім так, пане графе.

— А щодо цього збиточного жарту... без сумніву дуже не на місці... то, бідна дівчина нудьгує шалено у своєї старої тітки... Веде монастирське життя.

— У Вильні бувала в товаристві. Я бачив її на вечерницах полкових старшин...

— Ах так, молоді старшини, це саме товариство, яке їй відповідає! Сміяється з одним, спліткувати з другим, залицятися до всіх... Хочете поглянути на книгозбірню моого батька, пане професоре?

Я пішов за ним до великої салі, де було багато книжок гарно оправлених, але рідко отви-

рівних, як це можна було бачити з пороху, що вкривав їх береги. Можете уявити собі, мою радість, коли одним з перших томів, які я витягнув з шафи був випадково „Катехізмус Самогітікус“. Я не міг вдергтися, щоби радісно не скликнути. Це мабуть якийсь містичний притягаючий вплив ділає часом на нас поза нашою свідомістю. Граф узяв книжку і, перелисткувавши відбalo кілька сторінок, написав на обгортці: „П. Професорові Віттембахові від Михайла Шемійота“. Я не всилі змалювати тут пориву моєї вдячності. Досить, що я пообіцяв собі в дусі, що після моєї смерті ця лорогоцінна книжка буде окрасою книгозбирні того університету, в якому я здобув свої наукові ступні.

— Будь ласка, уважайте цю бібліотеку за свою робітню, — сказав мені граф — тут ніхто не буде вам перешкоджати.

III

На другий день після обіду, граф предложив мені поїхати з ним на прохід. Діло йшло про відвідини одного „капасу“ (так називають літovці могили, звані у росіян курганами), дуже славного в краю, бо давніше збиралися тут поети і чарівники. — а поет і чарівник було для них те саме — з нагоди деяких святочних роковин.

— Маю, — сказав мені — дуже ласкавого коня, якого можу вам предложить; жалую, що не можу повезти вас у колясці; але правду кажучи, дорога, якою поїдемо для запрягу непроїздна.

Я волів би був зістатися в бібліотеці і робити свої записки, але я не вважав за відповідне висловлювати якенебудь інше бажання і противитися волі моого шляхотного господаря. Я згодився. Коні чекали на нас перед ґанком; трохи далі хлопець тримав на шворці собаку. Граф задержався на хвилину і, звертаючися до мене, спитав:

— Пане професоре, ви знаєтесь на собаках?

— Дуже мало, Ваша Світлосте.

— Староста із Зоран, де маю свої землі, посилає мені цього гончака, про якого оповідає чуда. Дозволите, що я погляну на його?

Закликав хлощя, який привів собаку. Це було дуже гарне звір'я. Освоєний уже з хлопцем, гончак скакав весело і видно було, що був повний енергії; але на кілька кроків від графа скочив нараз хвіст під себе і кинувся взад, немов прошиблений наглим переляком. Граф погладив його, причому пес дивно плачливо заскавулів, і приглянувшись йому оком знавця, сказав:

— Думаю, що буде добрий. Хай там його добре доглядають.

Потім сів на коня.

— Пане графе, — сказав до мене граф, коли ми вже були в замковій алеї, — ви бачили переляк цієї собаки. Я хотів, щоби ви самі були свідком цього... Ви, учений, повинні розвязувати загадки... Чому звірята бояться мене?

— Справді, пане графе, ви робите мені честь тим, що вважаєте мене за якогось Едипа. Але

я тільки звичайний професор порівняльного мовознавства. Можливо, що...

— Мусите знати, — перебив він — що я ніколи не бю ні коней ні собак. Я не маю серця вдарити бідного звіряти, яке зробило якусь дурницю, не здаючи собі з цього справи. Однаке ви не повірилиб, який страх чують передімною коні і собаки. Щоби призвичайти їх до себе, я потребую вдвое стільки труду і часу як хто інший. Наприклад ось кінь, на якому ви йдете; треба було дуже багато часу, аж я освоїв його; зате тепер він спокійний як ягня.

— Я думаю, пане графе, що звірята фізіономісти, і що вони відчувають миттю, чи людина, яку бачать вперше, має серце для них чи ні. Підозріваю, що ви любите звірята тільки задля послуг, які вони вам віддають; навпаки є люди, які мають природний нахил до деяких звірят, і ці звірята це притислом завважують. Я, наприклад, маю від дитинства інстинктивне замилювання до котів. Вони рідко коли втікають, коли я наближаюся, щоби їх погладити; і ще ніколи ніякий кіт мене не подряпав.

— Це дуже можливе — сказав граф. — Дійсно, я не маю того, що називається симпатією до звірят... Вони зовсім не варта більше як люди... Веду вас саме, пане професоре, в пущу, де саме тепер побачимо величаве царство звірят, „маточник“, великий звіринець, велику фабрику звірят. Згідно з нашими національними віруваннями ніхто не проник ще в її глибину, ніхто не

зміг ще дістатися в саме нутро цих лісів, цих трясовин, за виїмком, річ ясна, панів поетів і чарівників, які пролізуть усюди. Там живуть звіріта в республіканському ладі... чи може мати конституційне правління, цього вже не можу вам докладніше сказати. Льви, медведі, лосі, жубри (це наші тури) все це живе у великій згоді. Мамут, який заховався ще там, тішиться там великою пошаною. Він є, я думаю, маршалком сойму. Мають вони дуже суверу поліпію, і як тільки знайдеться чоміж ними якийсь злочинець, судять його і проганяють. Попадає тоді з дощу під ринву; мусить тинятись по краю людей... Мало хто виходить звідти живий*).

— Незвичайно цікава легенда — кликнув я; — але пане графе, ви говорили про турів; чи справді те шляхотне звіря, яке описує Цезар у своїх „Коментарях“ і на яке полювали королі меровінгів, існує ще на Літві, так як це розказують?

— Зовсім певно. Мій батько сам убив одного жубра, розуміється за дозволом уряду. Ви могли бачити його голову у великій салі. Я сам не бачив жубра віколи, думаю, що їх є вже дуже мало. Зате маємо тут силу вовків і медведів. Це для можливої зустрічі з одним із тих панів узяв я з собою цей інструмент (він показав черкеський чехол*), перевішений на рамені) а мій хлопець мав при кульбаці подвійку.

*) Гляди „Пан Тадей“ Міцкевича; — *Lol'angelo „captive“*, Шарль Едмон (Прим. автора).

*) Футерал на черкеську рушницю (прим. автора).

Ми почали заглиблюватися в ліс. Швидко щезла десь вузька стежка, якою ми спершу посувалися. Що хвилини мусіли ми обїздити величенські дерева, яких приземне галуззя замикало нам дорогу. Деякі з них, посохлі зі старости і вивернені, творили немов би валі, порослі зверху непрохідними гребенями жерепу. Денеде надибували ми глибокі багнища, вкриті водними леліями і ріжними водоростами. Трохи далі зеленіли галяви, вкриті травою, близкучою як смарагди, але горе тому, хто загнався би туди, бо ця буйна, зрадлива ростинність криє звичайно під собою бездонні болота, де кінь і вершник зникають на віки... Труднощі дороги перервали нашу розмову. Я старався іхати зараз вслід за графом і подивляв неохібну певність, з якою він орієнтувався серед пущі без бусолі і з якою віднаходив завжди простий напрямок дороги на капас. Було ясно, що він довго полював по цих диких лісах.

Врешті побачили ми серед широкого проліску могилу. Була вона висока, окружена ровом, добре ще слідним, хоч зарослим кущами і засуненим у ріжних місцях. Видно було також сліди розкопок. На вершку завважав я остатки якоєсь будови з каміння, з якого кілька було обпаленч. Велика скількість иоцену, змішаного з вугіллям, і розкиданого тут і там черепя горшків грубої роботи свідчили, що тут на вершку могили піддержували вогонь довший час. Якщо вірити народнім переказам, то колись на капасах приносили

жертви в людях; але нема віодної вигаслої релігії, якій не приписували би цих жорстоких обрядів, а сумніваюся, чи у відношенні до литовців можна би доказати цю теорію історичними даними.

Коли ми, себто я і граф, сходили з могили до своїх коней, яких ми лишили по другому боці рова, побачили ми стару жінку, що наближалася до нас, опираючися на ціпку, з кошілкою в руці.

— Ласкаві панове, — сказала, підходячи до нас, — змилосердіться надімною Христа Бога ради. Даруйте гріш на чарку горілки, щоби я могла загріти своє грішне тіло.

Граф кинув їй срібний гріш і запитав її, що робить у лісі, так далеко від людських осель. Замісць відповіді показала їйому кошіль повний грибів. Хоч мої відомості в ботаніці дуже обмежені, все ж таки видалося мені, що багато із цих грибів належало до трійливих.

— Слухайте, жінко — сказав я їй — ви хіба не думаете їсти їх?

— Ласкавий пане, — відповіла бабка зі смутною усмішкою, — біdnі люди їдять усе, що їм Бог дає.

— Ви не знаете наших литовських пілунків, — промовив граф — вони зализні. Наші селяни їдять всі гриби, які лише де є, і нічого їм не шкодить.

— Забороніть їй їсти бодай цей „агарікус некатор“, який бачу в кошику.

І я протягнув руку, щоби взяти найтріливіший гриб; але стара відхилила бистро кошіль.

— Бережись, — скрікнула з інереляком — вони стережені... Піркунс! Піркунс!

„Піркунс“, це, кажучи мимоходом, жмудське ім'я божества, яке на Русі називали Перуном. Це був славянський „Юпітер топанс“. Коли мене зачудувала обставина, що стара визвала ім'я поганського бога, то я просто задубів, коли побачив нараз: як гриби почали підноситися. З поміж них висунулася чорна голова гадюки і піднеслася щонайменше на стопу понад кошіль. Я відскочив узад, а граф плонув через плече відповідно до забобонного звичаю славян, які за прикладом давніх римлян вірять, що так відвертають від себе чари. Баба поклала кошіль на землю і прикучила біля нього; потім, простягнувши руку в сторону гадюки, промовила кілька незрозумілих слів, які виглядали на заклинані. Гадюка на хвилину немов заморгла; потім, обvizнувшися довкола худого рамені старої, зникла в рукаві її баранячого кожуха, який разом з мужеською сорочкою був, я думаю, цілим костюмом цієї литовської Цирцей. Стара поглянула на нас із коротким усміхом тріумфу, немов штукар, що виконав якусь тяжку партію. В її обличчі була ця мішанина спритності і глупоти, яку нерідко стрічаємо у т. зв. чарівників, здебільша дурнів і дурисвітів в одній особі.

— Ось маєте — сказав до мене граф по німецьки — зразок „місцевого кольориту“; чарів-

ниця, що заклинає гадюку, поблизу могили-капасу, в прияві ученого професора і невіжі літovського шляхтича. Це була би гарна тема до картини для вашого земляка Кнавса... Маєте може охоту казати собі поворожити? Маєте гарну нагоду до цього.

Я відповів йому, що не люблю піддержувати подібних забобонів.

— Я волів би спитати її, чи вона не знає яких подробиць із того цікавого переказу, про який ви мені оповідали.

— Слухай, бабко, — сказав я ло неї — чи не чула ти часом про такий закуток у тій пущі, де звірята живуть в одній громаді, не знаючи влади чоловіка?

Стара потакнула головою і сказала зі своєю напів дурноватою, напів злобною посмішкою:

— Іду саме звідтам. Звірята стратили свого короля. Лев помер; звірята хотять вибрati його наслідника. Йди, може будеш там королем.

— Що ти плетеши, бабо? — крикнув граф, вибухаючи сміхом. — Ти знаєш, до кого ти говориш? Та цей пан, це с... (як до чорта по жмудськи професор?) цей пан, це великий учений, мудрець, „вайдельот“*).

Стара поглянула на нього з увагою.

— Я помилилася, — сказала по хвилині —

*) Злий переклад слова „професор“. Вайдельоти це були літовські барди. — (Прим. автора.)

де ти повинен іти туди. Ти будеш їх королем, не він; ти сильний, ти маєш пазурі і зуби...

— Ну і щож ви скажете на це кепкування, яким вона нас обсипав? — спитав мене граф. — А ти, бабко, знаєш туди, дорогу? — звернувся знову до старої.

Вказала йому рукою одну частину ліса.

— Там? — говорив дальнє граф — а багнище, як перейдеш? — Ви знаєте, пане професоре, що в тій стороні, де вона показує, є непролазне трясівина, ціле озеро пливкого багна, вкритого зеленю. Минулого року ранений мною флень кинувся був у це чортівське багнище. Я бачив, як він западався там поволі, поволі. Після двох мінут видно було вже тільки його роти; швидко зник цілліт і з ним дві мої собаки.

— Але я зовсім не тяжка — сказала стара і зареготалася.

— Вірю, що ти без труду переходиш через багнище, але на мілі!

Блеск гніву замиготів у очах баби.

— Ласкавий пане — сказала, прибираючи тягучий носовий голос прошаків — може маєш люльку тютону для бідої жінки? — Ти краще зробив би — додала, повижуючи голос, — якби шукав прохіду через трясівину, замісьць їздити до Довгеллів.

— До Довгеллів! — скрикнув граф, червоніючи — що ти хочеш тим сказати?

Я не міг не завважити, що це слово зробило на нього незвичайне враження. Він був ви-

разно збентежений; скилив голову і щоби скрити своє збентеження, довго вовтузився коло свого капшука на тютюн, завішеного на рукояті мисливського ножа.

— Ні, не ходи до Довгеллів — почала знову стара. — Мала, біла голубка не для тебе. — Чи не так, Шіркунсе?

В цій хвилині голова гадюки висунулася зпоза обшивки старого кожуха і протянулася до вуха своєї пані. Гад, привчений без сумніву до цієї штуки, ворушив челюстями, немов би говорив.

— Він каже, що так, — додала стара.

Граф поклав їй у руку жмінку тютюну.

— Ти знаєш мене? — спитав.

— Ні, ласкавий пане.

— Я дідич з Медінтільтас. Прийди до мене в цих лнях. Дам тобі тютюну і горілки.

Стара поцілуvalа його в руку і бістро віддалилася. За хвилину ми стратили її з очей. Граф стояв задуманий і то завязував то розвязував шнурки свого капшука, сам не знаючи, що робить.

— Пане професоре, — сказав вкінці після досить довгої мовчанки, — ви будете смигтися з мене. Ця стара шельма знає мене дуже добре, тільки не признається, знає і що дорогу, яку мені ішойро показувала... У всякому разі, в тому вельму нема нічого дивного. Мене знають всі, в цих околицях наче білого вовка. Стара іллютка бачила мене вераз на дорозі до замку Довгеллів... Там

є панна на відданні: отже вивела з того, що я закоханий у вій... Потім якийсь гарний паничик посмарував їй лапу, щоби виворожила мені злу долю на винашок, якби... Все це вражає в очі; а проте... її слова, проти моєї волі, хвилюють мене. Я майже переляканий вими... Ви смієтесь, і цілком слушно... Однаке направду, я мав охоту сьогодні поїхати на обід до замку Довгеллів, а тепер вагаюся... Ах, я старий дурень! Отже ви, пане професор, рішіть самі. Поїдемо?

— Я хотів би здергатися від якоїнебудь думки — відповів я йому, сміючися. У справах подружка, не даю ніколи ніяких порад.

Ми вернулись до наших коней. Граф скочив легко на коня, і пускаючи поводи, крикнув:

— Кінь вибере нам дорогу!

Кінь не завагався; вступив притисом на вузьку стежину, яка в чимало закрутах вийшла на битий шлях, що вів до Довгеллів. Нів години пізніше, ми віздили перед замок.

На тупіт копит наших коней показалася у вікні поміж відхиленими завісами гарна, русява головка. Я пізнав зрадливу перекладчицю Міцкевичича.

— Вітайте! — сказала. — Ви не могли прибути більше в пору, графе Шемійот... Саме прийшла мені сукня з Парижа. Не пізнаете мене, така буду в вій гарна.

Завіси засунулися... Виходячи на ганок, граф сказав крізь зуби:

— Напевно, не для мене спроваджувала цю сукню...

Він представив мене пані Довгелло, тітці панни Івінської, яка приняла мене дуже члено і заговорила зі мною про мої останні статті в кенігсбергському „Науково-літературному Вістнику“.

— Пан професор — сказав граф — хоче пожалітися перед вами на панну Юлію, яка зробила йому дуже злобного збитка.

— Це літина, пане професоре. Треба їй вибачити. Вона доводить мене саму часом до розпуки своїм пустіщством. Я в шіснацятому році була поважнішою, як вона на двацятому; але в дійсності вона добра лівчина і має багато добрих прикмет. Дуже музикальна, малює чудово квіти, говорить однаково добре по французьки, по німецьки і по італійськи... Вишиває...

— І пише вірші по жмудськи! — додав, сміючися, граф.

— Вона неспосібна на це! — кликнула пані Довгелло, яка мусіла виправдувати тепер сваволю своєї сестрінки.

Пані Довгелло була дуже освіченою людиною і знала традиції свого краю. Розмова з нею подобалася мені незвичайно. Вона читала багато наших німецьких журналів і мала дуже здорові погляди в справах мовознавства. Признаюся, що я не завважив на неї, як минув час, тоді як панна Івінська одягалася; але він вилався дуже довгим графом Шемайотові, який то вставав,

то сідав, то підходив до вікна і бубнив пальцями по шибах, як людина, що тратить терпець.

Вкінці, після яких трьох чвертей години з'явилася, в товаристві своєї французької гувернантки, панна Юлія, з грацією і гордістю несучи на собі сукню, якої опис вимагав би багато більших відомостей у тому напрямку, як їх маю.

— Чи я не гарна? — спитала графа, обкручуясь поволі довкола себе, щоби він міг бачити її з усіх боків.

Не дивилася ні на графа, ні на мене, дивилася на свою сукню.

— Щож ти, Юлько? — сказала пані Довгелло — чому не витаєшся з паном професором, який жаліється на тебе?

— Ах! пан професор! — скрикнула з чарівною мінкою, — щож таке я зробила? Чи хочете наложить на мене покуту?

— Ми самі наложили би її на себе, панно Юліє, — відповів я — якби зrekлися вашого товариства. Я далекий від того, щоби жалітися на вас; навпаки я щасливий, бо завдяки вам довідався, що литовська муза відроджується величавіша, ніж колинебудь.

Вона схилила голову і затуливші обличча руками, але так, щоби не побурити собі волосся, промовила тоном дитини, що крадьки зїла конфітури.

— Вибачте мені, я вже більше не буду!

— Ні, не вибачу вам, дорога пані, — сказав

я, хіба аж сповните ту обіцянку, яку були ласкаві дати мені у Вильні, у княгині Катерини Пац.

— Яку обіцянку? — спитаала, підносячи голлову і засміялася.

— Ви вже забули? Ви обіцяли мені, що коли ми стрінемося в Жмуді, то покажете мені один народній танок, про який ви оповідали чуда.

— Ах! „русалка“! Я виглядаю в ній захоплюючо; а ось саме особа, якої мені треба.

Шідбігла до столика, на якому були зложені нотні зшитки, бистро розгорнула один, поставила на пульт фортепіану і звертаючися до своєї гувернантки закликала:

— Ану, дорогенька, алегретто престо.

І заграла сама, не сідаючи, щоби зазначити темпо.

— Підійдіть сюди, пане графе Михайле; ви занадто добрий литовець, щоби не танцювати добре русалки; ...але танцюйте так як селяни, чуєте?

Пані Довгелло пробувала противитися, але надаремне. Граф і я наставали. Він мав до того свої причини, бо його роля у цьому танку була одноко з найприємніших, як це ми незабаром побачили. Після кількох проб гувернантка заявила, що мабуть зможе вже заграти цей рід вальса, хоч він такий дуже дивний, а панна Івінська, відсунувши кілька крісел і стіл, які могли й перешкоджати взяла свого каваліра за шиворіт і вивела на середину кімнати.

— Отже знайте, пане професоре, що я тепер русалка і то для вас.

Зробила глибокий поклін.

— Русалки, це водні німфи. Є їх повно у всіх цих багнищах, з чорною водою, які прикрашують наші ліси. Не зближуйтесь до них. Русалка виходить з води, ще краща від мене, якщо це можливе; вона приваблює вас на дно, де, по всякий імовірності, вас заїдає.

— Правдива сирена! — кликнув я.

— Він — говорила далі панна Івінська, показуючи на графа Шемійота — це молодий рибалка, дуже дурненький, і попадає в мої руки, а я, щоби продовжити його приемництво, чарую його, танцюючи довкола нього свій танок... Ах! але до того треба мені сарафана*). Яка шкода! Ви вибачите мені за цю сукню, яка не має ні місцевого характеру ні місцевих колірів... Ох! і я в мештах! Русалку неможливо танцювати в мештах!.. ще до того на високих закаблуках!

Вона підняла трохи сукню і, хитаючи з великою грацією гарною, малою ніжкою та показуючи притім трошки свої літки, післала свій мешт у кут сальону. Другий пішов за першим і вона лишилася на паркеті у своїх шовкових панчішках.

— Все готове — сказала до гувернантки.

І танок почався.

Русалка крутить довкола себе каваліра. Він

*.) Одежда селянок без стапика. (Прим. автора.)

витягає руки, щоби схопити її, вона прошмигає позаду нього і виривається. Це все повне особливого чару, а музика жива та оригінальна. Фігура танку кінчиться у хвилині, коли хлопець хоче схопити русалку, щоби її поцілувати, а вона робить скок, вдаряє його по плечі і він падає до її ніг немов мертвий. Але граф заімпровізував деяку зміну, бо схопив таки брикуху у свої обійми і міцно поцілував. Панна Івінська скрикнула, почервоніла дуже і впала на канапу з надутою мінкою, жаліючися, що він стиснув її як мèдвідь, яким є справді. Я бачив, що порівняння не подобалося графові, бо нагадувало йому родинне нещастя; його чоло захмурилося. Щодо мене, то я подякував щиро панні Івінській, і висказував свої похвали для її танку, який мав на мою думку, дуже старинний характер і нагадував обрядові танці греків. Мені перервав слуга, який зголосив приїзд генерала і княгині Велямінових. Панна Івінська скочила зі своєї канапи в кут сальону за мештами, поспішно встремила в них свої малі ніжки і побігла напроти княгині, якій зложила два глибокі поклони один по другому. Я завважав, що при кожному з них, вона зручно засувала на ногу один запяток мешта. Генерал привіз зі собою ще двох адютантів і, так як ми, загостив на обід. Думаю, що в кожному іншому краю, господиня дому була би трохи стурбована приняттям таких шістьох несподіваних гостей із добрими appetitами: але засібність і гостинність литовських домів така велика, що обід

не опізнився, я думаю, більше як на пів голини. Тільки трохи зображеного було теплих і холодних паштетів.

IV.

Обід був дуже веселий. Генерал оповідав нам дуже цікаві подrobiці про мови, якими говорять на Кавказі, і з яких одні є „арійськими“, а другі „туранськими“, дарма, що поміж тамошніми племенами є замітна подібність звичаїв і обичаїв. Я знову — мусів розказувати про свої подорожі, після того як граф Шемійот похвалив мене за спосіб, в який я сідав на коня, причому сказав, що ніколи ще не стрічав ні міністра ні професора, який так легко переїхав би таку дорогу як та, що ми зробили; я мусів пояснити йому, що працюючи з доручення „Біблійного Товариства“ над мовою шаруасів, я провів три і пів року в республіці Уругваю, майже невпинно на коні, і живучи в пампасах серед індіян. Між іншим довелося мені розповідати про те, як блукаючи одного разу три дні по цих безмежних рівнинах, без харчів і води, я мусів робити так як „гавхоси“, які їхали зі мною, а саме отворити мому коневі жилу і пити його кров.

Всі пані зжахнулися. Генерал зазначив, що калмуки в подібних випадках роблять так само. Граф спитав мене, як смакував мені цей напій.

— Морально, — відповів я — був для мене осоружний; але фізично я почував себе після цього дуже добре і йому саме завдячує, що маю.

честь обідати сьогодні з вами. Багато європейців, то значить більш, які довго жили з індіянами звикли до нього і навіть знаходять у ньому смак. Мій славний приятель Дон Фруктуозо Ріверо, президент республіки, ніколи не пропускає на годи, щоби не скористати з цього напою. Пригадую собі, що одного разу, йдучи в святочному мундурі на засідання, переходить він біля „ранхо“, де якомусь лошакові пускали кров. Він застрався, зліз з коня і попросив, щоби дали йому один ковтак; після того виголосив одну зі своїх найкращих промов.

— Це дивна потвора, цей ваш президент! — скрикнула пані Івінська.

— Вибачте, ласкова пані — сказав я їй — це людина дуже культура та інтелігентна. Говорить чудово ріжними індійськими мовами, які є дуже трудні. головно „харуа“, з огляду на безліч своїх дієслівних форм, відповідно до значіння слова, а навіть залежно від соціального відношення поміж тими, які говорять.

Я хотів саме подати кілька досить цікавих подробиць щодо механізму дієслова в мові „харуа“, але граф перервав мені, питуючи, де треба отирати коневі жилу, коли хочеться піти його пров.

— Пробі, дорогий професоре, — закликала пані Івінська з комічним страхом, — нэкажіть йому. Він готовий вирізати всю свою стайню і поїсти всінці нас самих, коли не буде мати більше коней!

Після цього жарту пані, сміючися, встали від стола, щоби прилагодити чай і каву, а ми тимчасом курили. За якої чверть години попросили до сальону пана генерала. Ми хотіли йти за ним усі, але нам сказали, що пані бажають собі тільки по одному панові нараз. Незабаром почули ми зі сальону вибухи сміху і плескання долонь.

— Панна Юлька знову своє — сказав граф.

Тепер попросили його; знову сміх і знову оплески. Після цього була моя черга. Коли я ввійшов до сальону, всі обличча приняли на себе маску поваги, що не було найліпшою ворожбою. Я був приготований на якусь псоту.

— Пане професоре, — промовив до мене генерал з якнайбільше офіціяльною міною, — ці пані доказують, що ми западто потягнули собі їхнього шампана і не хотять допустити нас до свого товариства, хіба після одної проби. Річ у тому, щоби перейти зі завязаними очима із середини сальону до цієї стіни і доторкнутися її пальцем. Отже бачите, що справа легка, треба тільки йти просто. Чи ви спроможні задержати просту лінію?

— Думаю, що так, пане генерале.

Миттю закинула мені панна Івінська хусточку на очі і стягнула ззаду з усієї сили.

— Ви тепер на середині сальону, — сказала — витягніть руку... Добре! Я кажу, що ви не доторкнетесь стіни.

— Вперед руш! — закомандував генерал.

Треба було зробити всього пять до шість

кrokів. Я посувався вперед дуже поволі, переважно, що наткнуся на якусь мотузку або стільчик, підставлені зрадливо на моїй дорозі, щоби я перевернувся. Я чув придавлені сміхи, і це ще збільшувало моє збентеження. Вкінці, коли мені здавалося, що стою вже саме перед самою стіною, мій палець, який я витягнув перед себе, встремився нараз у щось холодне і липке. Я з обмерзінням відскочив назад і це викликало вибух сміху у всіх приявних. Зірвавши перевязку з очей, я побачив біля себе панну Івінську, яка тримала в руках посудину з медом, в яку я встремив палець, думаючи, що доторкнуся муру. Однаке потіхов' для мене було те, що я міг у свою чергу любуватися, як оба адютанти переходили ту саму пробу з таким самим успіхом як я.

До кінця вечора панна Івінська не переставала вже давати волі своєму збиточному гуморові. Завжди глуплива, завжди свавільна, брала то одного то другого за предмет своїх жартів. Однаке, я запримітив, що зверталася найчастіше до графа, який, мушу сказати, не ображувався ніколи і навіть, здавалося, знаходив приємність у зачіпках.. Навпаки, коли вона робила наступ на когось з адютантів, він морщив брови і я бачив, як його око займалося тим понурим огнем, який справді мав у собі щось лиховісного. „Славільна як мала кіточка, біла як молоко“. Мені, здавалося, що пишучий цей вірш, Міцкевич хотів дати портрет панни Івінської.

V.

Товариство пішло на спочинок досить пізно. У богато визначних литовських домах бачимо величаве срібне начиння, гарну обстанову, дорогоцінні перські килими, але нема там, так як у нашій дорозій Німеччині, добрих пухових геприн для струдженого гостя. Бідний, чи богатий, шляхтич чи мужик, кожний славянин, а з ними і литовець, вміє знаменито спати на дощі. Замок Довгеллів не є виїмком від загального правила. В кімнаті, куди завели мене і графа, були всього дві канапи, вкриті сафяном. Це пе перелякало мене зовсім, бо під час моїх подорожей я часто спав на голій землі і я глузував трохи з вигуків графа про брак цивілізації у його земляків. Прийшов прислужник, щоби стягнути нам чоботи і приніс нам домашні халати та виступці. Граф, роздягнувшись, проходжувався мовчики якийсь час; потім зупинився нагло перед канапою, де я вже був простягнувся і спітав мене:

— Що думаете про Юльку?

— На мою думку, вона чарівна.

— Так, але яка кокетка!... Чи думаете, що вона справді захоплюється цим русявим сотником?

— Адютантом?.. Звідки ж я можу знати?

— Так, він такий хвертик!... повинен подобатися жінкам.

— Я переччу вашому висновкові, пане графе. Хочете, щоби я сказав вам правду? Панні Івінській сто разів більше залежить на тім, щоби по-

добатися графові Шеметові, як усім адютантам пілої армії.

Почервоні і не відповів нічого; але я мав враження, що мої слова зробили йому велику приємність. Якийсь час проходжувався це мовчки, потім поглянувши на годинник, сказав:

— Ого, найвищий час іти спати, вже пізно.

Взяв свою рушницю і свій ловецький ніж, які зложені вже передтим у нашій кімнаті, сховав їх у шафі і, замкнувши її, витягнув ключ.

— Може будете ласкаві, сховати мені його?

— сказав до мене, подаючи мені, на мое велике здивування, ключ — я міг би забути за нього. Ви напевно маєте більше памяти від мене.

— Найліпшим способом на те, щоби не забути вашої зброї, — сказав я — було би поставити її на цьому столі, біля вашої софи.

— Ні... Бачите, кажучи циро, я не люблю мати коло себе зброї, коли сплю... А притока до цього така: коли я служив при гусарах у Гродні, я спав одного разу в одній кімнаті з моим товаришем, а мої пістолі лежали на кріслі біля мене. Вночі, збудив мене нечайний гук. Я держав у руці пістолю, яку вистрілив і куля перейшла на два пальці понад головою моого товариша... Я ніколи не міг пригадати собі, що саме снилося мені тоді.

Це оповідання стурбувало мене трохи. Я був тепер забезпечений, що не дістану кулі в голову; але, коли я глядів на високу статі, на гераклеві плечі моого товариша, на його жиласті рамена,

екриті чорним волоссям, то я не міг здержатися від думки, що він міг цілком добре задушити мене цими руками, коли йому що злого приснилося. На всякий випадок, я старався не показати йому найменшого занепокоєння; тільки поставив біля своєї канапи на крісло свічку і ваявся читати свій катехізм Лявіцького, який я взяв зі собою. Граф побажав мені надобраніч і положився на своїй софі; обертаєсь на ній пять або шість разів, вкінці, здавалося, заснув, хоч був скулений мов той любовник Горациі, що замкнений у скрині, доторкає скорченими ногами бороди:

*...Turpi clausus in arca
Contractum genibus tangans caput...*

Час-до-часу зітхав глибоко, або відавав дивне нервове харчіння, яке я приписував його невигідному положенню під час сну. Так пройшла приблизно година. Я й сам почав дрімати. Замкнувши книжку, я примощувався якнайвідініше на мому леговищі, коли нараз дивний сміх моого сусіда прошиб мене дріготою. Я поглянув на графа. Мав очі заплющені, ціле його тіло тремтіло, а з відхилених уст виривалися якісь ледви артикуловані звуки.

— Така свіжа!.. Така біла!.. Професор не знає, що говорить... Кінь не варта нічого... Що за ласій кусок!..

Потім почав з зайлістю кусати зубами годушку, на якій лежала його голова і рівночасно видав з грудей такий сильний рик, що сам збудився.

Я лежав непорушно на своїй канапі, чирикнувшись, що сплю. Однаке слідив за ним уважно. Він-сів, протер очі, зітхнув тяжко і сидів так майже годину, не змінюючи положення, затоплений, як здавалося, у своїх думках. Однаке мені було дуже моторошно на душі і я пообіцяв собі ніколи більше не лягати спати в одній кімнаті з графом. Та згодом утома взяла верх над неспокоєм і коли ранком слуга увійшов у нашу кімнату, ми оба спали глибоким сном.

VI.

Після снідання, ми вернули до Медінтельтас. Тут, найшовши на одинці з доктором Фребером, я сказав йому, що граф, здається, хорий, що має странині сни, що є мабуть сновидою, і в цьому стані може бути небезпечним.

— Я вже це все сам помітив — відповів мені лікар. — При своїй атлетичній будові він нервовий, як яка тендітна жінка. Можливе, що унаслідив це по своїй матері... Вона пекольно лютувала цього ранку... Я не вірю занадто в історії про переляки і задивлення вагітних жінок, але одно певне, а саме, що графіня опанована маєнією, а манія передається разом із кровю.

— Алеж бо граф — завважив я — цілком здоровий на умі; розумний, освічений, мушу признати, що навіть богато більше, як я цього сподівався; любить читати...

— Згода, згода, мій ласкавий пане; але часто він при тім чудний. Замикається інколи на

кілька днів; часто бродить нощами; читає неймовірні книжки... німецьку метафізику, фізіольгію, чи я зрештою знаю! Ще вчора прийшла йому ціла пачка нових книжок із Ілляпцігу. Маю сказати щиро? Геракль потребує своєї Геби. Є тут дуже гарні селянки... У суботу вечором, після кущелі, можна би взяти їх за княжни... І не має віодаю, яка не була би гордою, що їй пріпала честь розвеселити пана. Я, в його віці, не хай мене чорт побере!... А він не має ні коханки, ві не жениться -- і зло робить. Йому треба би якогось упуску.

Грубий матеріалізм доктора вразив мене до краю, і я нагло перервав з ним розмову, кажучи, що я бажав би дуже, щоби граф Шемойт знайшов собі жінку, гідну себе. Признаюся, що не без здивування, довідався я від доктора про цей нахил графа до фільозофічних наук. Ней старшина гусарів, цей запалений мисливець, що читає німецьку метафізику і студіює фізіольгію, це перевертало догори коренем всі мої погляди! А проте доктор говорив правду і ще того самого дня я мав на це доказ.

— Як ви поясните, пане професоре, — спістав він мене шорстко при кінці обіду, — як поясните „дуалізм“, або „дворідність“ нашої природи?..

А побачивши, що я не розумію його добре, говорив:

— Чи вам ніколи не доводилося бути на високій вежі, або на краю пропasti і чи ви не від-

чували там рівночасно спокуси кинутися в порожнечу і разом з нею цілком суперечного почуття жаху?..

— Це можна вияснити чисто фізичними причинами, — сказав доктор, — поперше перетома, яку відчуваємо після виходу на гору, спричинює наплив крові до мізку, який...

— Залишім ми кров у спокою, докторе, — скрикнув граф нетерпляче, — і візьмім інший приклад. Держите в руці набиту рушницею. Останній стоять ваш найліпший приятель. Вам приходить до голови ідея пустити йому кулю в лоб. Почуваєте якнайбільшу огиду до вбивства, а однак приходить вам така думка. Я думаю, мої панове, що колиб так всі думки, які приходять нам до голови напротязі одної години, я думаю навіть, всі ваші думки, пане професоре, якого я вважаю вченим, списати, то їх назбиралось би може й на цілий том ін фолію, і нема адвоката, який на його основі оборонив би вас з успіхом від якогонебудь засуду, і нема також судді, який не засудив би вас на його основі на тюрму, або не післав до дому божевільних.

— Цей суддя, пане графе, напевно не засудив би мене за те, що я сьогодні ранком більше як годину шукав таємного правила, згідно з яким славянські діеслови прибрають через злуку з приіменником значіння будучності. А якщо я випадково й мав якусь іншу думку, то який доказ проти мене можна витягнути з того? Не паную над моїми думками більше, як над зов-

нішніми випадками, які мені їх наводять. З того, що якась думка вирине в мене, не можна робити висновку про початок введення її в діло, або хоч би про якийнебудь рішинець. Ніколи не приходила мепі до голови ідея вбити когось; але колиб і з'явилася в мене думка душегубства, то чимій розум не є на те, щоби прогнati її?

— Ви дуже свободно говорите про розум; але чи завжди вів усилі керувати нами? Щоби розум заговорив і примусив нас послухати себе, треба застапови, то значить, часу і холодної крові. Чи маємо завжди одно і друге? Під час бою бачу, що на мене летить відбите стрільно, відхилююся і відслонюю моого приятеля, за якого я віддав би був життя, колиб мав був час призадуматися...

Я пробував казати йому про наші людські і християнські обовязки, про конечність наслідувати воїва зі Святого Письма, вічно готового до бою; врешті представив я йому, що через безнестанну боротьбу з нашими пристрастями здобуваємо нові сили, щоби їх ослабити і опанувати. Але маю враження, що я не осягнув своєї цілі і ве переконав графа, тільки приневолив його замовчати.

Я злилася у замку ще яких десять днів. Ми ще один раз їздили в гостину до Довгеллів, але вже не почували там. Як за першим разом панна Івінська показалася пустійкою і розпещеною, вередливою дитиною. Своєю появою вона немов би очаровувала графа і я не сумнівався, що він

був у ній сильно закоханий. Однаке він знову добре її недостачі і не робив собі ніяких ілюзій. Знову, що вона коханка, маніжниця, байдужа до всього, що не давало їй якоїнебудь розривки. Часто я завважував, як він терпів у собі, бачучи її легкодушність; але хай тільки вона трошки прилестилася до нього, він забував про все, його обличча прояснювалося, він розквітав на радощах. Він хотів узяти мене зі собою ще останній раз до Довгеллів напередодні моого від'їзду, можливо тому, що я зоставався звичайно на розмові з тіткою, тоді коли він ішов до міста на прохід зі сестрінницев; однаке я мав багато праці і мусів йому відмовити, хоч як він налягав. Вернувшись на обід, дарма, що казав не чекати на себе. Сів до стола, та не міг істи. Весь час обіду був понурий і в злому настрою. Врялі-годи його брови стягалися, а очі набирали лиховісного виразу. Коли доктор вийшов, щоби податися до графині, граф пішов зі мною у мою кімнату і виговорив мені все, що йому лежало на серці.

— Жалую дуже, — закликав він — що я кинув ваше товариство, щоби відвідати шалену дівчину, яка глупає з мене і яка любить тільки всякі новинки, але на щастя, все поміж нами вже скінчено, я глибоко розчарувався в ній і не побачу вже її ніколи...

Проходжувався якийсь час по своїй звичці вздовж і поперек кімнати, а потім заговорив знову:

— Ви думали може, що я закоханий у ній?

Так твердить бодай цей безклепкий доктор. Ні, я ніколи не любив її. Бавило мене її усміхнене личко. Приємно було мені дивитися на її білесеньку шкіру... Ось усе, що є в неї гарного,... передовсім шкіра. Розуму, ні сліду. Ніколи я не бачив у ній нічого іншого, як гарну ляльку, на яку мило подивитися, коли чоловік нудьгує, а не має нової книжки... Без сумніву, можна сказати, що вона краса... Її тіло чудове! панε професорε, кров, що плине під тою шкірою повинна бути смачніша від кінської? Як думаєте?

І вибухнув реготом, дивним і неприємним.

На другий день я попрощався з ним, щоби звести далі мої досліди в північній частині губернії.

VII.

Вони тривали яких два місяці і я можу повеличатися, що нема в Жмуді села, де би я не затримався і де би не зібрав яких матеріалів. Хай буде вільно мені використати цю нагоду і подякувати на цьому місці мешканцям цього краю, а передовсім отцям духовним за ревну поміч, якою служили мені в моїх дослідах і за визначні здобутки, якими збогатили мій слівник.

Затримавши один тиждень у Шавлях, я мав саме намір всісти в Клайпеді (пристань, яку ми називаємо Мемель) на корабель, щоби вернутись до дому, коли дістав від графа Шемійота через одного з його стрільців такий лист:

„Пане професоре,

„Позвольте, що буду писати по німецьки. Пишучи по жмудськи, я зробив би іще більше похибок і ви стратили би до мене всю пошану. Не знаю, чи взагалі маєте її щодо моєї особи, а новина, яку хочу сповістити вам, мабуть ще не збільшить її. Отже без дальших передмов, я женюся і ви легко можете догадатися, з ким. „Юпітер смеється з присяг закоханих“. Так робить також Шіркунс, наш жмудський Юпітер. Отже я женюся з панною Івінською 8. найближчого місяця. Буду вам дуже вдячний, коли прийдете до мене на це свято. Всі мужики з Медін-тільтас і дооколичних місцевостей з'їдуться, щоби зісти кілька волів і безмірне число свиней, а коли попються, будуть танцювати на тому майдані, що є праворуч від алеї, ви знаєте. Побачите одяги і звичаї, гідні ваших дослідів. Зробите мені найбільшу приємність, а Юлії також. Додам, що ваша відмова затурбувала би нас дуже сильно. Знаєте, що я валежу до Євангельської церкви, так само як моя наречена; наш парох, який мешкає на яких трицях верстов від нас, поражений параліжем і я зважуюсь мати надію, що ви заступите ласково його місце. З глибокою пошаною, відданий вам

Михайло Шемайот “

Під сподом була додана, досить гарним жіночим почерком дописка, по жмудськи:

„Я, литовська муз, пишу по жмудськи. Ми-

хась недотепа, коли взагалі сумнівається у ваші приїзд. Дійсно, це тільки я настільки шалена, щоби хотіти такого хлопця як він. Осьмого, найближчого місяця побачите, пане професоре, молоду першої моди. Не по жмудськи, а по французьки. Тільки не будьте занадто розсіяні під час шлюбу!"

Ні лист, ні дописка не подобалися мені. Я був тієї гадки, що наречені виявляють тут невибачне легковаження такої святочної хвилини. А проте, як відмовити? Признаюся, що спо-кушувало мене також не мало заповіджене ви-довище. По всякий імовірності у великому числі шляхти, яка зідеться в замку Медінгтольтас, я зможу стрінути високоосвічені особи, від яких довідаюся багато цікавого. Мій жмудський словник був дуже багатий; але значіння певної кількості слів, позаписуваних від малоінтелігентних селян були ще для мене не зовсім ясними. Всі ці спонуки, разом узяті, мали для мене до-сить сили, щоби згодитися на прохання графа, і я відповів йому, що 8-го ранком буду у Медінгтольтас.

І як дуже довелося мені жалувати цього!

VIII.

Візджуючи в замкову алею, я побачив ба-гато пань і панів у ранніх тоалетах, які стояли гуртами на ганку, або проходжувалися по парку. Подвір'я було повне святочно прибраних селян. Замок мав вигляд великого сята. Всюди квіти,

вінці, трапори і фестони. Управитель завів мене до приготованої для мене кімнати в партері, прохаючи вибачення, що не може послужити мені крашою, але в замку було стільки гостей, що неможливо було задержати для мене ту кімнату, яку я займав під час моого першого побуту і яка була призначена тепер для подруги маршалка шляхти; зрештою моя нова кімната була дуже приемна, мала вид на парк і була під мешканням графа. Я швидко переодягнувся у свою священичу одягу, потрібну до обряду шлюбу; але ані граф, ані його наречена не показувалися. Граф поїхав за нею до Довгеллів. Повинні були приїхати вже давно; однак тоалета молодої це не будь-що і локтор звертав увагу гостям, що тому що снідання буде подане аж після релігійних церемоній, то завадто нетерпеливі апетити зробили добре, забезпечивши на всякий випадок при буфеті, заставленім тісточками і найріжнороднішими горілками. Я запримітив при цій нагоді, як вичікування підсичувє сплітки; дві мами, гарних паночок, запрошених на весілля, не щадили своїх злобних завваж на рахунок молодої.

Було вже сполудня, як сальва з моздірів і рушниць заповіла її приїзд і деловго потім заїхала перед замок парадна карита, запряжена в чотири величаві коні. Піна, що вкривала їх груди вказувала, що спізнення не було їх виното. У кариті була тільки молода, пані Довгелло і граф. Він висів і подав руку пані Довгелло. Панна Івінська зробила повний грації і дитиня-

чої кокетерії рух, немов би хотіла скритися під свій шаль від цікавих поглядів, які окружали її з усіх боків. Однак підвелається і саме хотіла подати руку графові, як голобельні коні, сполошенні може дощем квітів, киданих селянами на молоду, а може також відчуваючи той дивний жах, який наводив граф Шеміот на звірят, станули дуба, форкаючи ніздрями. Одно колесо вдарило в ріг сходів і хвилину здавалося, що трапиться нещастя. Панна Івінська скрикнула легко... Але всі миттю успокоїлися. Граф, схопив наречену на руки і виніс аж на сходи так легко, мов би ніс в руках голубку. Ми всі оплесками привітали його зручність і лицарську поведінку. Мужики гучно верещали свої „вівати“, а молода, спаленівши вся, сміялася і тримтіла заразом. Граф, який не спішився випускати із рук свій солодкий тягар, тріумфував, показуючи його окружачій юрбі...

Нараз на вершку сходів зявилася, так що ніхто не знов звідки, висока, бліда, худа жінка, в розхристаній одежі, з розкудовченим волоссям, з рисами скорченими від божевільного жаху.

— На медведя! — закричала пронизливим голосом, — на медведя! Стріляйте!... Він пориває жінку! Вбийте його! Стріляйте! Стріляйте!

Це була графиня. Приїзд молодої гнав усіх перед замок, або до вікон. Навіть жінки, які доглядали біду божевільну, забули про свої обов'язки; графиня висмикнулася, і незавважена ніким, дісталася аж на танкові сходи. Була це-

дуже прикра сцена. Треба було винести її, не заляючи на її крики і спротиви. Богато гостей не знало про її недугу. Треба було давати їм пояснення. Довго не вмовкали пошепки ведені розмови. Всі обличча були затурбовані. „Зла ворожба!” — говорили забобонні особи, а таких на Литві є богато.

Тимчасом, панна Іванська звинилася на п'ять хвилин, щоби упорядкувати свою тоалету та вбрati шлюбний серпантин, і ця операція тревала добру годину. Цього часу було аж забагато, щоби особи, які не знали про недугу графині, довідалися про її причину з усіми подробицями.

Нарешті з'явилася молода, розкішно прібрана і вкрита діамантами. Її тітка представила її всім гостям, а коли надійшла врешті хвилина виїзду до костела, пані Довгелло, на мов превелике зливування, в прияві цілого товариства витяла своїй племінниці такого ляпаса в лиці, що навіть всі ті, що були відвернені, оглянулися. Цей ляпанець був принятий з повною покорою і видно було, що ніхто йому не дивується; тільки якийсь чоловік у чорному одязі написав щось на принесеному зі собою папері і кілька приявних з найбайдужішим видом положило на ньому свої підписи. Щойно аж при кінці цілої церемонії довідався я значіння цього інциденту. Колиб я був догадався, я був би з цілою рішучістю і силою мого освяченого становища спротивився цьому огидному звичаєві, якого ціллю є приготувти причину до розводу, удаю-

чи, що подружжа було заключене тільки внаслідок фізичного примусу одної з договірних сторін.

Після релігійного обряду, я уважав своїм обовязком сказати до молодаї пари кілька слів, кладучи їм на серце повагу і святість подружжої злуки, в яку вступають, а маючи ще в памяті дописку панни Івінської в листі, я пригадав їй, що вона входить тепер у нове життя, вже не прикрашене розривками і молодечими забавами, а повне поважних обовязків і тяжких проб. Здавалося мені, що ця частина моєї промови зробила велике враження на молоду і на всіх, що розуміли по німецьки.

Крісові сальви і крики радошів повітали похід при виході з каплиці, звідки всі подалися до їдалної салі. Бенкет був величавий, апетити загострені і спочатку не чути було інших звуків крім дзенькоту ножів та вилок; але швидко під впливом шанпанських та угорських вин почалися розмови, сміхи, а навіть крики. Здоровля молодаї пили з ентузіазмом. Ледви встигли сісти, а вже знов піdnіssя якийсь старий пан з білими вусами і заговорив грімким голосом:

— Бачу зі смутком, що наші стари звичаї затрачуються. Ніколи наші батьки не були би вносили цього тоасту кришталевими чарками. Ми пили з мешта молодаї, а навіть з її чобітка; бо за моїх часів пані носили чобітки з червоного сафяну. Покажімо, друзі, що ми є правдиви-

ми літовцями! — А ти, пані, зволь мені дати свій мешт.

Молода відповіла йому паленючи і здавлюючи сміх:

— Візьміть собі його, пане,... але я вашого чобота зрікауся.

„Пан” не дав собі цього двічі говорити:

Він хвацько клякнув перед молодою, зняв її маленький мештик з білого атласу і з червоним закаблуком, наповнив шампанським і випив так швидко і зручно, що ледви тільки половина виллялася на його одяг. Мешт ішов з рук до рук і всі панове пили з нього, але не завжди щасливо. Старий шляхтич випросив собі мешт як дорогоцінну памятку, а пані Довгелло казала по кликати служанку, щоби доповнила тоалету племінниці.

По цьому тоасті слідувало ще богато інших і внедовзі гості так розгаласувалися, що мені не лицювало вже залишатися поміж ними довше. Я висмикнувся від стола, так що ніхто мене не завважав, і пішов віддихнути на замкове подвір'я; але й тут застав я не дуже зразкове видовище. Слуги і мужики, які мали пива і горілки вбрід, були вже здебільша пяні. Були вже тут сварки і розбиті голови. На майдані, сям-там качалися пяні без памяти, а загальний вид бенкету дуже нагадував поле бою. Я був дуже цікавий поглянути зблизька на народні танці, але проводили тут переважно зухвалі цигани, і я

вважав незручним пхатися поміж цю голоту. Отже я вернувся у свою кімнату і читав якийсь час, а потім роздягнувся і хутко заснув.

Замковий годинник бив третю, коли я прокинувся. Ніч була ясна, хоч місяць був трохи заслонений легкою мрякою. Я пробував заснути знову, однаке не міг. Як звичайно у таких випадках, хотів я взяти книжку і читати, алє не міг знайти поблизу сірників. Я встав і, маючи руками, зробив кілька кроків по кімнаті, коли нараз якесь темне, тяжке тіло мигнуло попри мое вікно і глухо впало в сад. Моїм першим враженням було, що це якийсь чоловік і я подумав собі, що це хтось із наших п'яних упав через вікно. Я відчинив своє і поглянув; алє не побачив нічого. Врешті, засвітивши свічку, я положився назад до ліжка і переглядав свій словник, аж доки не принесли мені мого чаю.

Коло одинадцятої години я подався до сальону, де застав богато спущених очей і кислих мін; і дійсно, я довідався, що гості встали від стола дуже пізно. Ні граф, ні молода графиня не показувалися ще. В половині дванацятової, після чимало злобних жартів, гості почали негодувати, спершу потихо, а вкінці досить голосно. Врешті доктор Фребер зважився післати графового прислужника, щоби застукав до дверей свого пана. Після чверть години прислужник вернувся, трохи схвилюваний, і повідомив доктора Фребера, що стукав більше як дванацять разів, але не

дістав відповіді. Пані Довгелло, доктор і я зробили нараду. Неспокій прислужника заразив і мене. Ми всі троє разом із ним вийшли нагору. Перед дверима застали ми перестрашену служанку молодої графині, яка запевняла, що мусіло статися якесь нещастя, бо вікно пані відчинене наостіж. Я з жахом пригадав собі це важке тіло, що впало в ночі попри мое вікно. Ми почали гrimати у двері. Ніякої відповіді. Врешті прислужник приніс залишний дрюк і ми виважили двері... Ні! Не стає мені відваги, щоби описати те, що ми побачили. Молода графиня лежала мертвa на свою ліжку, з жахливо пошарпаним обличчям, з отвореним горлом, залита кровю. Граф щез і відтоді пропав за ним усякий слід.

Доктор оглянув страшну рану молодої жінки.

— Це не сталеве вістря завдало цю рану... — крикнув. — Це зуби!...

ТАМАНГО

Капітан Леду був добрым моряком. Зачав від простого мордя, потім став помічником керманича. У битві під Трафальгаром відломок дерева розпанахав йому ліву руку; її ампутували, а його самого відправили потім з добрими свідоцтвами. Безділля не було йому до вподоби і тому він, як тільки трапилася нагода, вступив у характері другого поручника на корсарський корабель. Грощі, придбані за кількох виправах, дозволили йому ~~нажупити~~ книжок і вивчити теорію мореплавства, яку знав уже добре з практики. Згодом став він капітаном корсарського корабля з трьома гарматами і шістдесятю людьми залоги, а моряки з Джерзі ще досі оповідають собі про його подвиги. Мир засмутив його дуже: він приїздав собі під час війни малий маєток, який сподівався побільшити коштом англійців. Поневолі предложив свої послуги мирним купцям; а що знали його як рішучу і досвідчену людину, легко довірили йому корабель. Коли з'явилась заборона торговлі ~~муринами~~

і коли, щоби їх надалі постачати, треба було не тільки ощукати французьку митну сторожу, що зрештою не було так тяжко, але також вишмитнутися англійським кружлякам, що вже було дуже небезпечно, тоді капітан Леду став для продавців гебану¹⁾ дуже цінною людиною.

Леду тим ріжнився від більшості моряків, які, так як він, довгий час перебували на під-владних становищах, що не мав зовсім тої глибокої відрази до новостей і того духа рутини, що їх вони занадто часто приносять зі собою на вищі становища. Навпаки, капітан Леду перший додраджував свому підприємцеві завести на кораблі залізні скрині для перетримування солодкої води. Кайдани і ланци, яких запаси мають кораблі з чорним вантажем, були на його судні нової системи і дбайливо поліровані для охорони перед ржею. Але найбільше слави поміж торговцями невільників зеднала йому будова під його проводом спеціяльного брига, відповідного для такої торгівлі. Був це легкий вітрильник, вузький і довгий як воєнне судно, а всетаки спроможний помістити велику скількість чорних. Леду називав його „Надію“. Згідно з його волею вузька і тісна комора під покладом мала лише три столи і чотири цалі заввишки, тому що цей вимір, на його думку, дозволяв невільникам звичайного росту вигідно сидіти; а прецінь стояти вони зовсім не потребують.

¹⁾ Так називали себе торговці чорними невільниками.

— Як приїдуть до кольоній — казав Леду — то ще настояться аж забогато!

Чорні, оперті плечима об боки судна, покладені на долівці у два рівнобіжні ряди, лишали поміж своїми ногами вузький вільний простір, який по інших муринських кораблях служив тільки до переходу. Леду додумався примістити в цім переході ще інших муринів напоперек до перших. Так його корабель містив у собі на який тузину муринів більше, як інший тої самої посмінності. У потребі можна би примістити там ще більше; але треба бути людяним і лишити на одного мурина щонайменше п'ять стіп завдовшки і дві вшир, щоби мав куди розтягнутися під час шести або й більше тижневої подорожі: „Бо, врешті решт — сказав Леду до власника корабля, щоби виправдати свої ліберальні постанови — мурини, це такі самі люди, як білі“.

„Надія“, як це запримітили потім забобонні люди, виплила з Нант у п'ятницю. Інспектори, які дуже докладно ревідували корабель, не відкрили шести великих скринь з ланцюгами, кайданами і взагалі тим заліззям, яке, не знати чому, називають знаряддям справедливости. Їх навіть зовсім не здивував величезний запас води, що його брала зі собою „Надія“, яка, згідно зі своїми паперами, мала плисти тільки до Сенегалю торгувати деревом і слоневою кістю. Подорож не є занадто довга, то правда, але врешті завелика обережність не може зашкодити. Якби так кора-

бель ватрапив на морську тишу, що зробив би тоді без води?

Отже „Надія“ вирушила в п'ятницю, добре засоблена і виеквіпувана у все потрібне. Леду був би може хотів, щоби щогли були трохи солідніші; але весь час, як довго був командантом корабля, не мав причини нарікати на них. Переправився щасливо і скоро аж до берегів Африки. Якір закинув в устю ріки Жоаль (так мені здається) в хвилині, коли англійські кружляки зовсім не стерегли цієї частини побережжа. Тубильчі маклери зараз зявилися на покладі. Хвилина була якнайдогідніша; славний войовник і продавець людей Таманґо пригнав саме на побережжа велику скількість невільників і продавав їх по дешевій ціні, як чоловік, який почуває себе в силі і змозі скоро засобити знову ринок, як тільки забрахне йому товару.

Капітан Леду казав підвезти себе на берег і відвідав Таманґа. Найшов його в хаті зі соломи, збудованій для в'ого на скору руку, в товаристві його двох жінок та кількох помічників і сторожів. Таманґо причепурився на приняття білого капітана, у що тільки міг. Був одягнений у стару блузу від блакитного військового однострою, на якій були ще відзнаки капрала; але на кожнім рамени висіли ще по два золоті еполети, зачіплені на однім гудзику, так що один баламкався зпереду, а другий ззаду. Тому що він не мав сорочки, а блуза була як на його ріст

трохи за коротка, то поміж білими полами блюзи і штанцями з гвінейського полотна визирала смуга чорної шкіри, подібна до широкого пояса. При боці мав причіплена на шнурку велику кавалерійську шаблю, а в руці держав гарну, по-двійну, англійську рушницю. Так прибраний африканський воин думав напевно, що перевищає елегантією найбільшого париського чи льондонського джигуна.

Капітан Леду приглядався йому якийсь час мовчки, а Таманго, простуючися перед ним як grenadier, що переходить перед чужинним генералом, тішився враженням, яке, здавалося йому, зробив на білім. Леду оглянув його з видом знавця, потім звернувся до свого товариша і сказав:

—За цього драба дістав би я щонайменше тисячу талярів, якби так привіз його здоровим і цілим на Мартиніку.

Посідали, а морець, який знов трохи йольофську мову служив за перекладчика. Коли вже зложили собі взаємно повітальні компліменти, корабельний хлопець приніс кошик з пляшками горілки; випили, а капітан, щоби ввести Таманга в добрий настрій, подарував йому гарну мідяну порохівницю, з портретом Наполеона на покришці. Таманго приняв подарунок з великою радістю, почім усі вийшли з хати, посідали в тіні напроти пляшок з горілкою, а Таманго дав знак, щоби привели невільників, яких він мав на продаж.

Вийшли довгим рядом, скорчені від утоми і страху, кожний з шиєю заложеною у вила, довгі на більше як шість стіп, яких розчохи були злучені на потилиці деревляною поперечкою. Коли треба йти вперед, один зі сторожів бере на плече держак від вил першого невільника, той бере держак другого, другий третього і так один за одним. Коли треба станути, провідник вбиває гострий кінець свого держака в землю і ціла коліона задержується. Легко зрозуміти, що ніхто й не думає вирватися і втікати, коли двигає причіплений до шиї трупий дрюк, на шість стіп завдовшки.

При кожнім невільнику, мужчині чи жінці, який переходив мимо, капітан здигав плечима, оцінюючи, що мужчини слабосильні, жінки за старі або за молоді і взагалі нарікає, що чорна раса зводиться.

— Все здегенероване — говорив. — Колись то було зовсім інакше. Жінки мали по п'ять стіп і шість цалів заввишки, а чотири чоловіки самі обернули б коловорот фрегати, щоби підняти найважчий якір.

А проте, критикуючи так безустанку, вибирає насамперед щонайміцніших і найпоставніших. Цих міг заплатити по звичайній ціні; але за решту жадав великої знижки. Таманго зі свого боку боронив своїх інтересів, хвалив свій товар, говорив про брак людей і про небезпеки свого заняття. Врешті на закінчення поставив

ціну, не знаю вже яку, за всіх тих невільників, яких білий капітан хотів забрати зі собою на поклад.

Як тільки перекладчик перевів на французьке пропозицію Таманга, Леду мало не перевернувся горілиць з несподіванки та обурення. Потім, муркотячи під носом якісь страшні проклони, піднявся на ноги, якби хотів перервати всякий торг з таким нахабником. Тоді Таманго затримав його; з трудом вдалося йому знову посадити капітана на давнє місце. Розпечатали нову пляшку і торг почався заново. Тепер прийшла черга на чорного обурюватися на божевільні ціни білого. Кричали, перечилися довго, заваятоши горілку; але горілка викликувала зовсім інші наслідки в одного та другого. Чим більше пив француз, тим більше знижував свої пропозиції: чим більше пив африканець, тим більше уступав зі своїх претенсій. Таким чином при кінці кошика запала згода. Лихі бавовняні матерії, порох, кресала, три бочілки горілки, п'ятьдесят зле направлених старих рушвиць пішли в заміну за сто шістьдесят невільників. Щоби припечатати згоду, капітан вдарив у долоню майже зовсім п'яного мурина і зараз французькі морці перебрали невільників, яким зняли з шиї їх деревляні вила, щоби заложити їм залізні нашийники і кайдани; це близькучо свідчило про вищість европейської цивілізації.

Лишлася ще яка трицятка невільників; це

були діти, старці, слабосильні жінки. Корабель був уже повний. Таманго, який не знов, що робити з цим вибракованим товаром, предложив капітанові купити їх по пляшці горілки за штуку. Пропозиція була спокуслива. Леду пригадав собі, що на виставі „Сицилійської вечірні“ в Нант він бачив, як багато грубих людей увійшло ще на салю, хоч вона була вже повна і навіть вдалося їм сісти, це все завдяки стисливості людських тіл. Отже взяв двацять сильніших з трицяті.

Тоді Таманго зажадав лише по одній склянці горілки за кожного з них, що лишилися. Леду поміркував, що діти платять і займають лише половину місця в почтових диліжансах. Отже взяв троє дітей; але заявив, що не візьме більше ні одного чорного. Таманго побачив, що лишилося йому ще на карку сім невільників, вхопив свою рушницю і прицілився до жінки, яка стояла з краю: це була мати троїх дітей.

— Купуй — крикнув до білого — або її вбю; мала чарка горілки — або стріляю.

— А на якого чорта вона мені здалася? — відповів Леду.

Таманго стрілив і невільниця впала мертва.

— Дальше, другий! — крикнув Таманго, ціляючи в напів живого зі страху старця: чарка горілки, або...

Одна з жінок Таманго шарпнула його за рамя і стріл не поцілив. Вона пізнала в старці,

якого чоловік хотів забити, чародія, який предсказав їй колись, що вона буде королевою.

Таманго, запаморочений горілкою, не тямився з лути, коли побачив, що хтось противиться його забаганкам. Він сильно вдарив свою жінку прикладом рушниці, а потім звернувся до Леду:

— Маєш, даю тебе цю жінку.

Була гарна. Леду подивився на неї з усмішкою, потім узяв її за руку.

— Вже я знаю, де її примістити — сказав.

Перекладчик був людяний. Дав Тамангові тектурову табакирку і зажадав за те шість останніх невільників. Освободив їх з їхніх вил і дозволив їм іти, куди хотять. Вони зараз розбіглися на всі сторони, зажурені тим, як вернутися до свого племені на двіста миль у глибині краю.

Тимчасом капітан попрощався з Тамангом і заявився тим, щоби якнайскорше завантажити свій набір. Не було би розумно лишатися довше на березі; могли з'явитися кружляки, а він хотів відплисти завтра. Зате Таманго положився на траві, в тіні, і заснув, щоби протверезитися від горілки.

Коли збудився, корабель був уже під вітрилами і плив униз рікою. Таманго, очманілий ще від учоращнього пянства, кликнув на свою жінку Айшу. Відповіли йому, що вона мала нещастя попасти в його неласку і що він подарував її білому капітанові, який забрав її зі собою на по клад. Таманго, приголомшений такою вісткою,

почав бити себе по голові, потім ухопив свою рушницю, а що ріка перед устям до моря робила богато закрутів, побіг навпростеъ найкоротшою дорогою до малої пристані, віддаленої на пів милі від устя. Там він сподівався найти човен, яким міг би дігнати корабель, затриманий у своїм ході закрутами ріки. Не помилився. Дійсно мав ще час скочити в човен і дігнати корабель.

Леду здивувався, коли побачив його, але ще більше здивувався, коли Таманго зажадав назад своєї жінки.

— Раз подароване ніхто не відбирає — відповів.

І обернувся до нього плечима.

Чорний налягав, зобовязуючися віддати частину предметів, яку дістав при виміні невільників. Каштан розсміявся; сказав, що Айпа є дуже доброю жінкою і що хоче затримати її. Тоді бідний Таманго почав виливати потоки сліз і видавати такі пронизливі оклики болю, як пациєнт при хірургічній операції. То качався по покладі, взываючи свою дорогу Айшу, то бив головою до дощок, якби хотів себе забити. Капітан, ні трохи не зворушений, показав йому беріг, даючи знак, що вже час йому забиратися з корабля. Але Таманго затявся. Жертвував уже навіть свої золоті еполети, свою рушницю і шаблю. Все цадармо.

Під час тої розмови поручник „Надії“ сказав до капітана:

— Цієї ночі померло нам трох невільників, маємо місце. Чому не забрати нам цього драбугу, який сам варта більш як ті три?

Леду подумав собі, що за Таманга дістав би добрих тисячу талярів; даліше, що подорож, яка заповідалася дуже дохідна для нього, буде здається його останньою віправою; врешті, що його маєток уже заокруглений і тому, покидаючи торговлю невільниками, йому мало залежить на тім, чи лишить добру, чи злу славу на берегах Гвінеї. Зрештою побережжа було пусте, а африканський воїовник зовсім на його ласці. Треба було тільки відібрати йому зброю; бо було би небезпечно зачіпати його, доки був ще озброєний. Отже взяв від нього рушницю, ніби щоби оглянути її і запевнитися, чи вона варта стільки, що гарна Айша. Пробуючи курки, постараався, щоби струтити з пальника порох. Тимчасом поручник ніби випробовував шаблю; а коли в той спосіб уже роззброїли Таманга, два сильні морці кинулися на нього, перевернули на плечі і взялися до того, щоби його звязати. Чорний боронився по геройськи. Прохолонувши з першої несподіванки, без огляду на своє невигідне положення, довго боровся з двома морцями. Завдяки незвичайній силі йому вдалося врешті підвистися на ноги. Одним ударом пястука звалив на землю того, що душив його за шию; лишив кусень свого одягу в руках другого морця і як скажений кинувся на поручника, щоби відібрати йому свою шаблю.

Цей рубнув його шаблею по голові. Рана була широка, але не глибока. Таманго упав ще раз. Миттю звязали йому сильно ноги і руки. Таманго боронився, ревів з лоти і кидався як дик зловлений у сіті; але коли побачив, що всякий опір даремний, замкнув очі і більше не рухався. Лише його сильний і швидкий віддих свідчив, що він ще живе.

— До чорта! — кликнув капітан Леду — чорні, яких він продав, сердечно всміються, як побачать його поміж собою. Цим разом вони признають, що є на світі Провидіння.

Тимчасом з Таманґа спливала вся кров. Добросердий перекладчик, який напередодні врятував був життя шести невільникам, зблизився до нього, перевязав йому рану і шепнув кілька слів потіхи. Що він міг йому сказати — не знаю. Чорний лежав непорушно як труп. Двох морців мусіли занести його як колоду під поклад, на місце для нього призначене. Два дні не хотів Таманго ні пiti ні їсти; рідко коли отвирав очі. Товариші неволі, даваючи його невільники, прияли його появу з тупим страхом. Жах, який відчували ще й тепер перед ним, був такий великий, що ніхто з них не важився насміхатися з недолі того, що був спричинником їх власного нещастя.

Корабель, гнаний добрым вітром від суші, прудко віддалювався від побережжа Африки. Капітан був уже спокійний щодо англійських

кружляків і думав тільки про величезні бариші, які чекали на нього в кольоніях, до яких він прямував. Його гебановий транспорт був ненарушенний. Ніяких заразливих недуг. Лише дванацять муринів, і то найслабших, згинуло від спеки: це марниця. А щоби його людський вантаж по змозі якнайменше терпів від невигід перевозу, уважав на те, щоби невільники щодня виходили на поклад. По черзі одна третина тих нещасливих мала одну годину, щоби запастися в повітря на цілу добу. Стерегла їх тоді частина залоги, узброєна аж до зубів, зі страху перед бунтом; зрештою, ніколи не здіймали їм усіх оков. Часом морець, який умів грати на скрипку, вгожував їх концертом. Цікаво було тоді бачити, як усі ці постаті зверталися до музиканта, як з їх лиць зникав поволі вираз отупіння та безнадійності, як вони сміялися своїм простакуватим сміхом і плескали в долоні, коли на це позволяли їм ланцюхи. Рух потрібний для здоровля — тому одною зі спасенних метод капітана Леду було також приневолювати своїх невільників часто танцювати, так як примушують фицати ногами коней, завантажених для далекого транспорту.

— Нуте, діти, танцюйте, бавтесь — приготував капітан громовим голосом, траскаючи довженою поштовою пugoю.

І бідні мурини миттю починали скакати і танцювати.

Якийсь час рана затримувала Таман'я під

покладом. Врешті з'явився і він нагорі. З зухвало піднесеною головою серед юрби боязливих невільників, він найперше післав сумний, але спокійний зір у безмежну водну далечінь, яка оточала корабель, а потім положився, чи радше впав на дошки помосту, байдужий навіть на те, щоби у вигідний спосіб поскладати свої ланцюхи. Леду сидів на заднім помості на лавці і курив спокійно люльку. Коло нього стояла Айша, без кайдан, одягнена в чепурну, бавовняну, блакитну суконку, взута в сапянові кашці. Держала в руці тацю з напитками, готова наливати. Було ясне, що вона займала у капітана особливе становище. Якийсь мурина, що ненавидів Таманга, дав йому знак, щоби подивився в ту сторону. Таманго повернув голову, побачив Айшу, крикнув і зірвавшися як шалений, побіг до неї, заки морці-вартівники змогли перешкодити тому нечуваному виломові зпід морської дисципліни.

— Айшо! — закричав страшним голосом, ти думаєш, що в краю білих нема Мама-Юмбо?

Надбігли морці з піднесеними канчуками, але Таманго скрестивши руки, якби закаменілій, спокійно вернувся на своє місце, а тимчасом Айша заливалася слезами і, здавалося, була зовсім розбита містичними словами.

Перекладчик пояснив, що це таке те страшне Мама-Юмбо, якого сама назва викликувала такий переляк.

Це ніби муринська Баба-Яга. Коли чоловік

бояться, щоби його жінка не зробила йому того, що робить чимало жінок в Африці так як у Франції, грозить їй тим Мама-Юмбо. Я сам, так як тут до вас говорю, бачив Мама-Юмбо і зрозумів цілу цю штучку, але чорні..., хоч яке це просте, не розуміють нічого. Уявіть собі, що одного вечора, коли жінки забавляються танцями, роблять „фальгар“, як вони це кажуть у своїм жаргоні, нараз з якогось малого ліска, добре густого і темного, починає лунати дивна музика і не видно, хто її виконує; розуміється, всі музиканти поховані в ліску. Були там свистілки з очерету, деревляні бубни, „балляфос“ і гітари, зроблені з розрізаної тикви. Все це творить якусь чортівську музику. Як тільки жінки почують ці звуки, нападає на них страх. Хотять тікати, але чоловіки затримують їх: бідачки почуваються до гріха. Нараз з ліса виходить величезна, біла постать, висока як наша щогла, з головою великою як цебер, з очима як полумиски і з чортівською огненною пащекою. Ішла дуже, дуже поволі; не зайшла більше як на сто кроків від ліса. Жінки кричали:

— Мама-Юмбо! Мама Юмбо!

Горлали, якби до них приступило. Тоді їх чоловіки сповідали їх:

— Нуте, ледащиці, кажіть нам, чи ви були нам вірні; як збрешете, то Мама-Юмбо зість вас з кістками. Були такі дурні, що признавалися, а тоді їх мужі били їх, скільки влізло.

— А щож це було, ця біла постать, це Мама-Юмбо? — спитав капітан.

— Це був ніхто інший, лише один з тих драбуг, завинений у біле полотно. Замість голови мав він вижолоблений величезний гарбуз, застромлений на високу тичку, зі свічкою в середині. Magія чорних не складна і не треба великого зусилля мізку, щоби розгадати їх штучки. Всетаки Мама-Юмбо це добрий винахід і я хотів би, щоби моя жінка в нього вірила.

— Щодо моєї — сказав Леду — то хоч вона не боїться Мама-Юмбо, то зате боїться моого канчука; вона знає, як я сперіщив би її, якби вона зробила з мене дурня. Ми, в нашій родині Леду, не вміємо церемонитися, і хоч я маю лише один плястук, але він ще справиться з одною бабою. А тому драбові там, що говорить про Мама-Юмбо, скажіть, нехай уважає і нехай не страшить ту малу, бо інакше я йому так вигарбую плечі, що його шкіра з чорвої стане червона, як сирий розбіф.

Після цих слів капітан зійшов у свою каюту, закликав Айшу і пробував її потішати; але ні пестощі ні навіть штовханці (бо врешті людина тратить терпеливість), не змогли успокоїти гарну муривку; річки сліз спливали з її очей. Капітан у злім настрою вернувся на поклад, і зганьбив помічного старшину за маневр, який він саме наказав.

Увочі, коли майже вся залога спала глибо-

ким сном, вартові почули спершу поважний, святочний, зловісний спів, який виходив зпід покладу, потім жіночий пронизливий крик. Зараз потім залунав по цілім кораблі лютий голос Леду, який грозив і проклинає і чути було свист його страшного батога. Хвилину пізніше залягла давна тиша. На другий день Таманго появився на покладі з басаманами на лиці, але з виразом так само гордим як передтим.

Ледви Айша, яка сиділа побіч капітана на лавці ззаду корабля, побачила Таманго притьом кинулася до нього, станула навколошки і залепетала з виразом бездонної розпуки:

— Прости мені, Таманго, прости мені!

Таманго хвилину глядів на неї неповорушно, потім, побачивши, що перекладчик далеко, сказав:

— Пилку! і положився на поміст, плечима до Айші. Капітан виляяв її гостро, навіть дав їй кілька ляпанців і заборонив їй говорити зі своїм колишнім чоловіком. Але він був далеко від того, щоби підозрівати якийсь особливий зміст у тих кількох словах, якими вони перекинулися і навіть про ще нічого не питав.

Тимчасом Таманго, замкнений з іншими невільниками, день і ніч підмовляв їх до геройського виступу, щоби відзискати свободу. Говорив їм про малу скількість білих і звертав увагу на щораз більше недбалство сторожі; потім, не висловлюючися ясно, говорив їм, що зуміє

завести їх назад до їх краю, хвалився своїм знанням чародійської штуки, на яку мурини незвичайно вражливі і погрожував пімстою чорта тим, які не схотять помогти йому в його підприємстві. У своїх промовах уживав тільки говору пелів, який розуміла більшість невільників, а якого перекладчик не знав зовсім. Слова промовця, страх, який мали невільники перед ним і звичка слухати його незвичайно прийшли з помічю його промовам і чорні почали наставати на нього, щоби визначив день на їх освобождення, ще заки він сам почувся на силах його виконати. Він відповідав змовникам неясно, що не прийшов ще слушний час, що демон, який явився йому у сні, ще не дав йому знаку, але що вони повинні бути готові на кожний зазив. Тимчасом не занедбував ніякої нагоди, щоби перевірювати чуйність сторожі. Одного разу якийсь морець лишив свою рушницю, оперту на поручча палуби, зацікавлений літаючими рибами, які тягнули за кораблем. Таманго взяв рушницю і почав забавлятися нею, наслідуючи гротесковими рухами хвати, які він бачив у морців під час вправ. Йому по хвилині рушницю відібрали, але він переконався, що може діткнути зброї, не викликаючи безпосередньо ніякого підозріння. Коли прийде час зробити з неї ужиток, він хотів би видіти того очайдуха, що спробував би вирвати її йому з рук.

Одного дня Айша кинула йому сухар, даючи

йому. притім знак, який він тільки один зрозумів. У сухарі була маленька пилка: де був той знаряд, від якого залежала удача змови. Таманго пе відразу показав пилку своїм товаришам; аж як прийшла ніч, він почав муркотіти незрозумілі слова, які супроводжав несамовитими рухами. З хвилини на хвилину він захоплювався чимраз більше, так що аж видавав оклики. Слухаючи ріжні зміни його голосу, можна було думати, що він завятий горячою суперечкою з якоюсь невидною особою. Всі невільники третіли, не сумніваючися, що чорт є в цій хвилині поміж ними. Таманго закінчив цю сцену окликом радости.

— Товариші — крикнув — дух, якого я закляв, сповнив нарешті те, що мені обіцяв, і я маю в руках знаряд, який дасть нам свободу. Тепер треба вам лише трохи відваги, щоби стати вільними.

Дав діткнутися пилки своїм сусідам і примітивне ошуканство найшло віру у тих ще примітивніших людей.

Після довгого очікування прийшов великий день пімсти і волі. Змовники, звязані святочною присягою, зложили після зрілої надуми свій плян. Найзавятіші під проводом Таманга повинні, коли прийде на них черга, вийти на поклад, заволодіти зброяв вартівників; кількох інших ускочати до кімнати капітана і заберуть звідти рушниці, які там найдуть. Ті, які будуть мати вже перепиловані кайдани, мають зачати наступ;

але не зважаючи на пильну працю під час довгих ночей, велика більшість невільників не була ще у змозі брати діяльну участь в акції. Тому трох сильних муринів мало за завдання вбити чоловіка, який мав у кишенні ключ від кайдан і бігти зараз, щоби звільнити своїх скованих товаришів.

Того дня капітан Леду мав знаменитий настрій; проти свого звичаю помилував навіть корабельного хлопця, який заслужив на батоги. Похвалив службового старшину за його кермування кораблем, заявив залозі, що він з неї задоволений і заповів, що на Мартиніці, куди прибудуть уже небавком, кожний дістане нагороду. Всі морці говорили тільки про приемні речі і укладали собі, як зужиткуть свою ґратифікацію. Мріяли про горілку і про кольорових жінок з Мартиніки, коли виведено на поклад Таманга та інших змовників.

Вони попідпиловували свої кайдани так, що цього не було видно, а вистарчало найменше зусилля, щоби їх цілком розірвати. Зрештою дзвонили ними так добре, що можна було подумати, що мають подвійний тягар. Подихавши якийсь час повітрям, взялися за руки і почали танцювати, а Таманго почав співати воєнний гімн свого роду*), який співав перед кожною битвою. Коли танець тривав уже якийсь час, Таманго, якби змучений вим, положився в ногах одного морця, який недбало оперся на поручча палуби;

*) Кожний муринський вождь мав свій гімн.

всі змовники зробили те саме. Таким чином кожний вартівник був окружений кількома чорними.

Нараз Таманго, який непомітно розірвав уже кайдани, видає гострий оклик, який має бути знаком для всіх, хапає за ноги морця, що стояв коло нього, перевертає його і станувши йому вногою на живіт, вириває йому рушницю, якою негайно вбиває помічного старшину. Одночасно інші нападають на решту морців зі сторожі, розброюють кожного і зараз убивають. З усіх боків лунає воєнний крик. Ключник, який мав ключі від кайдан паде один з перших. Юрба чорних заливає поклад. Ті, що не можуть роздобути зброї, відломлюють щаблі від коловороту, або хапають весла з лодки. З цією хвилиною європейська заглога була страчена. Всетаки кілька морців боронилося на заднім помості, але їм бракувало зброї і рішучости. Леду жив ще і не стратив ще своєї відваги. Побачивши, що Таманго є душою цілого бунту, сподівався, що коли вдастися йому його забити, легко справиться вже з його товаришами. Тому рушив на нього зі шаблею в руці, призываючи його криком до себе. Притисном кинувся Таманго на нього. Він тримав рушницю обома руками за цівку і послугувався нею як мачугою. Оба вони стрінулися в однім з тих вузьких проходів, які лучать задній поміст з переднім.

Таманго ударив перший. Легким рухом тіла білий виминув удар. Приклад рушниці ударив

з такою силою в поміст, що розтріскався на дрібні кусні, а розмах був такий великий, що решта рушниці вилетіла з рук Таманга. Таманго був безборонний. Леду з усміхом чортівської радості підняв рамя, щоби його пробити. Але Таманго був так само звинний, як пантери з його краю. Він кинувся між рамена свого противника і схопив його за руку, якою той тримав шаблю. Один висилювався, щоби затримати свою зброю, другий, щоби її вирвати. В цій дикій борніпадають обидва; але африканець упав на спід. Зорієнтувавшися миттю, Таманго притиснув з цілої сили свого противника до себе і впився йому зубами в гортанку так міцно, що кров триснула як під зубами льва. Шабля випала з омліої руки капітана. Таманго вхопив її; потім встав з ротом, залитим кровю і з окликом тріумфу прошив кількома ударами вже й так напів мертвого ворога.

Перемога була запевнена. Горстка морців, що лишилася в живих, пробувала благати ласки у збунтованих; але всіх вимордували без милосердя разом з перекладчиком, який ніколи не зробив їм нічого злого. Поручник згинув по геройськи. Він відступив на задній поміст корабля і станув коло одної з тих малих гарматок, які обертаються навколо осі і які набивається картачами. Лівою рукою уставив гармату, а правою, озброєною в шаблю, боронився так добре, що стягнув довкола себе цілу громаду чорних.

Тоді спустив нараз замок гармати і зробив через цю стиснену масу тіл широку вулицю, встелену трупами і раненими. Хвилину пізніше його рознесли на кусні.

Коли вже останнього, порізаного і посіканого на кусні білого трупа викинули в море, чорні, насичені шімстою, звернули свої очі на корабельні вітрила, які, постійно надуті легким вітром, все ще, здавалося, слухали їх гнобителів і везли переможців, не зважаючи на їх тріумф, до країв невільництва.

— Нічого ми не осягнули — думали зі смуtkом — чи схоче, цей великий фетиш білих завести нас до нашого краю, нас, що пролили кров його панів?

Кількох сказали, що може Таманго зумів наказати йому послух. Негайно криками почали кликати Таманга.

Він не спішився. Знайшли його в задній каюті, як стояв з одною рукою опертою на кривавій шаблі капітана, а другу тримав простягнену до своєї жінки Айші, яка цілуvalа її перед єям навколошках. Був неспокійний. Радість перемоги не зменшила понурої непевності, яку виявляла вся його особа. Менш примітивний від інших, він ліпше відчував трудність положення.

Врешті вийшов на поклад, вдаючи спокій, якого не мав. Сто переляканіх голосів кричало йому, щоби змінив напрям корабля. Наблизився до керми повільними кроками, якби хотів хоч

трохи відсунути ту хвилину, яка мала для нього і для інших вирішити про величину його влади.

Не було на цілім кораблі ніодного чорного, хочби найдурнішого, який не завважив би впливу, що його мали одно колесо і скринька, приміщені напроти його, на рухи корабля; але цей механізм був завжди для них великою тягомницею. Таманго довго дивився на компас, рушаючи притім устами, якби читав букви, які там бачив позначені. Потім піdnіс руку до чола і зробив вид задуманого чоловіка, який щось обмірковував. Всі чорні обступили його і з розявленими ротами та широко отвореними очима, трівожно слідили за кожним його рухом. Вкінці Таманго з тою мішаниною остраху і самопевності, яку дає несвідомість, рішучо повернув колесо стерна.

Як расовий перегоновий кінь, що став дуба під острогою нерозумного вершника, так стрункий бриг „Надія“ підскочив на хвилі по цім нечуванім маневрі. Можна було подумати, що розгніваний хоче затопитися разом зі своїм необачним керманичем. Тому, що нагло змінилось необхідне відношення між напрямом вітрил і кермою, корабель похилився так нагально набік, якби мав затопитися. Довгі вітрильні поперечки замочились у морі. Люди попереверталися. Багато вилетіло за борт. Але швидко корабель знову піdnісся гордо проти хвилі, якби щераз хотів поборотися зі смертю. Вітер подвоїв силу і нараз зі страшним ломотом упали обі щогли,

переломані на кілька стіп від помосту, покриваючи поклад відломками дерева і тяжкою сіткою лінв.

Перестрашенні муризи з криком поутікали під поклад; але що вітер не мав уже опору, корабель піднявся і почав лагідно хитатися на хвилях. Тоді найвідважніші вийшли назад на поклад і повідкидали відломки, якими він був завалений. Таманго стояв непорушно, опертий літтем об скринку з компасом, з обличчям скованим у зігненім рамени. Айша стояла коло його, але не важилися озватися. Чорні поволі зближалися; воркіт обурення поміж ними змінився скоро в бурю закидів і проклонів.

— Ти драбе! Ти ощуканче! — кричали — це ти спричинив усі наші нещастя, це ти продав нас білим, це ти намовив нас, щоби ми збунтувалися проти них. Ти хвалився своїм розумом, обіцяв довести нас до нашого краю. А ми, безумні, тобі повірили! і ось мало не прогинули, тому, що ти образив фетиш білих.

Таманго гордо підніс голову і чорні, які окружали його, присмирені відступили. Він підняв дві рушниці, дав знак своїй жінці, щоби йшла за ним, перейшов крізь юрбу, яка розступилася перед ним і попрямував на передній поміст корабля. Там зробив собі з порожніх бочок і дощок щось у роді барикади і засів потім у середині цього засіку, з якого погрозливо виставали багнети його двох рушниць. Чорні лишили

його в спокою. Одні з них плакали, інші підвісили руки до неба і закликали своїх фетишів і фетишів більших; деякі стояли навколошки перед компасом, якого безустанний рух будив у них подив, і просили його, щоби завіз їх у їхній край, ще інші просто лягали на помості в безнадійнім отупленні. Серед тої зневіреної громади уявіть собі жінок і дітей, які виуть зі страху і около двадцять ранених, що благають помочі, а ніхто її і не думає їм дати.

Нараз якийсь чорний виходить на поклад: його обличча сяє радістю. Він голосить усім, що знайшов місце, де білі заховали свою горілку; його радість і поведінка вказують виразно, що він уже її покоштував. Ця новина стишує на хвилину крики на покладі. Всі біжать до комори і заливаються горілкою. За годину можна їх було бачити, як сміялися і скакали по покладі серед найдикших піяцьких оргій. Їх танці та співи супроводили стогони і зойки ранених. Так пройшла решта дня і ціла ніч.

Рано, коли прокинулись, знову розпуха. За ніч повмирало багато ранених. Корабель колисався на хвилях окружений трупами. Море було бурхливе, небо похмуре. Відбулася нарада. Кілька чорних, які знали чародійську штуку, але не важилися давніше показуватися з нею перед Тамангом, по черзі пробували своїх сил. Впало багато сильних заклять. За кожною безуспішною спробою росла зневіра. Врешті почали знову го-

ворити про Таманґа, який все ще сидів у своїм засіці. Побачили, що він таки наймудріший поміж ними, і що він один міг би може вивести їх зі страшного положення, в яке їх завів. Один дідуган наблизився до нього, щоби передати йому предложення мира. Просив його, щоби прийшов і сказав свою думку на раді. Але Таманґо, чепохітний як Королян, був глухий на їх просьби. Уночі, користаючи з загальної піятики, він зробив запаси сухарів і соленого мяса. Здавалося, що був рішений жити сам у своїм склонищі.

Лишалася горілка. Вона бодай позволяла забути і море, і неволю, і близьку смерть. По ній спиться, сниться про Африку, бачиться ліси гумових дерев, хатки покриті соломою, баобаби, в яких тіні ховається ціле село. Почалася знову оргія попереднього дня. Так минуло кілька днів. Крик, плач, виривання волосся, потім запаморочення і сон, таке було їх життя. Багато померло від перепою; кількох кинулося в море, або пробилося ножем.

Одного ранку Таманґо вийшов зі свого укріплення і підійшов аж до зломаного пня великої щогли.

— Невільники — промовив він — Дух зявився мені у сні і вказав мені спосіб, як вирвати вас звідси, щоби запровадити вас до вашого краю. Ваша невдячність заслугує на те, щоби я вас покинув, але я маю милосердя над цими жінками

і цими дітьми, які кричать. Прощаю вам: слухайте мене.

Всі чорні схилили з пошаною голови і окружили його тісним колом.

— Лише білі — говорив Таман'го — знають ті могутні слова, які порушають ці великі деревяні доми; але ми вміємо доводоби орудувати цими легкими барками, які є подібні до наших човнів.

Він вказав на шалюпу і на інші човни, які були на кораблі.

— Наповнім їх припасами поживи, сідаймо в них і веслуймо в напрямі вітру; мій і ваш бог носе їх своїм подувом в напрямі нашого краю.

Йому повірили. Не могло бути більше безглазого проекту. Не знаючи, як уживати компасу під чужим небом, вони могли тільки блукати, здані на ласку і неласку моря. Таман'го здавалося, що веслюючи просто перед себе, наткнуться вкінці на якусь сушу, замешкалу чорними, бо чорні мешкають на сушах, а білі живуть на своїх кораблях. Так він чув від своєї мами.

Швидко все було готове до дороги; але показалося, що тільки шалюпа і один човен були пригідні до плавання. Це було рішучо замало, щоби утримати яких вісімдесят муринів, що лишилися ще живими. Треба було лишити всіх ранених і хорих. Більшість просила, щоби їх убити перед відїздом.

Дві лодки з трудом спущені на воду і над міру навантажені, відчалили від корабля і пустилися на розгойдане море, яке кожної хвилини грозило їм затопленням. Човен поплив наперед. Таманго з Айшою заняли місце в шалюпі, яка, богато тяжча і більше навантажена, помітно прилишалася ззаду.

Чути було ще жалібні крики неподільних, поліщених на покладі корабля, коли досить велика хвиля нахлинула на шалюпу з боку і наповнила її водою. За нещасту міннути шалюпа затонула. З човна виділи це неподільне і веслярі по двоєли свої зусилля зі страху, що будуть мусіти взяти на човен кількох потапаючих. Майже всі ті, що сиділи в шалюпі, потонули. Всього двадцять доплило до корабля. Між ними були Таманго і Айша. Коли сонце зайдло, побачили вони, як на обрію зникав човен; але що з ним сталося, ніхто не знає.

Не буду мучити читача сумним описом голодових мук. Около двадцять осіб, замкнених на малім просторі, то підкидані розбурханим морем, то смажеві немилосердним сонцем, видирають собі кожного дня марні останки поживи. За кожний кусек сухаря треба зводити бій: слабий вмирає не тому, що сильний його вбиває, а тому, що спокійно позоляє йому умерти. По кількох днях на покладі Надії залишились живими ще тільки Таманго і Айша.

Одної ночі море було розбурхане, вітер дув скажемо, а темрява була така, що з заднього постому не видно було переду корабля. Айша лежала на сіннику в кімнаті капітана, а Таманго сидів ій у ногах. Обоє мовчали вже віддавна.

— Таманго, — сказала вкінці Айша — все, що ти тепер терпиш, це через мене...

— Я не терплю — відповів він гнівно. І кинув на сінник коло неї дів сухаря, що йому ще лишився.

— Візьми його для себе — сказала вона, відсугаючи легко сухар — я вже не голодна. Зрештою, пощо їсти? Чиж моя година не прийшла?

Таманго піднявся без слова, вийшов хитаючися на поклад і сів під зломаною щоглою. З головою звішеною на грудях свистав гимн свого роду. Нараз понад гомін бурі і моря залунав якийсь крик; показалося світло. Повторились нові крики і велике чорне судно промайнуло по-при корабель Таманга. Так близько, що реї просунулися йому понад голову. Видів тільки дві постаті, освітлені світильником, завішеним на щоглі. Ті люди крикнули ще раз, і в ту мить їх корабель, несений вітром, зник у темряві. Без сумніву люди зі залоги бачили розбитий бріт, але буря перешкодила їм завернути. Хвилину пізніше Таманго побачив блиск і почув гук гарматного вистрілу; потім видно було ще один блиск, але вистрілу вже не було чути. Далі не бачив уже нічого. На другий день відно вітрило

не показалося на овіді. Таманго положився знову на свій сінник, і замкнув очі. Його жінка Айша померла тої вечі.

*

Не знаю, скільки часу минуло, коли англійська фрегата Бельона доглянула на морі корабель без щоглів і на вигляд без усякої залоги. Вислали шалюпу. Морці знайшли на кораблі мертву муринку і мурина, такого висохлого і худого, що був подібний до мумії. Був непритомний, але мав ще в собі іскру життя. Занявся ним лікар, взяв його під свою опіку і заки Бельона причалила до Кінгстону, Таманго був зовсім здоровий. Спітали його про його історію. Оповів усе, що знат. Місцеві плянтатори хотіли, щоби його повісити як збунтованого мурина; але людяний губернатор взяв його в оборону, уважаючи його поступок за виправданий на тій основі, що він всетаки скористав лише зі законного права самооборони; зрештою ті, що вів їх повбивав, були лише французами. Зробили з ним те, що робили з муринами, забраними зі сконфіскованих невільничих кораблів. Дали йому волю, себто, казали йому працювати для уряду. Зате мав шість су денно і харчі. Був то поставний парень. Полковник 75-го полку побачив його раз і взяв його, щоби зробити з нього барабанщика при музиці свого полку. Навчився трохи по англійськи; але не розмовляв ніколи. Зате з замилуванням пив рум і ратафію. Помер у лічниці на запалення легенів.

З М І С Т :

	ст.
Блакитна кімната	5
Вовкулака	26
Таманго	85
